

Antik Yunan'da ve Modern Batı Topluluklarında Hukuk ve Bilime Eleştirel Bir Bakış

Sezgin Seymen ÇEBİ*

Giriş

Bu makaleye esas olan okumalar tarihin bir akışının ve yönünün olduğunu ve bu anlamda hukukta da evrensel ilkelere ulaşılabilirliğini öne süren bir varsayımlar bütününden ayrılarak tarihin belli bir akışının ve yöneldiği bir gayenin olmadığı, her topluluğa ilişkin neden ve fenomenlerin ancak o topluluğun tarihselliği ve tikelliği içerisinde anlaşılabilirliğini öne süren bir epistemolojik ve metodolojik bakış açısı ile yapılmıştır.¹

Bu çalışmada Antik Yunan'da ve günümüz modern Batı toplumlarında² var olan

Bilim³ ve Hukuk anlayışını sosyolog Max Weber'in tarih felsefesine büyük katkısı olduğunu düşündüğüm 'ideal tipler' üzerinden yapılan tarihsel karşılaştırma yöntemine dayanarak göstermeye çalışacağım.⁴ Buna göre, antik Yunan'daki 'hukuk' (nomos) ve 'bilim' (episteme ve physis ya da phusis)⁵ ile modern zamanlardaki 'modern bilim' ve 'modern pozitif hukuk' kavramlarını Max Weber'in ideal tipleri açısından sınıflandıracağım ve her toplumun genel anlamda bir bilim⁶ ve hukuk⁷ bakışının olacağı gerçeğinden hareketle antik Yunan'daki bilim (episteme ve physis)⁸ ve hu-

* Yard. Doç. Dr. Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

- 1 Esasen felsefede evrensellik-tekillik tartışması özellikle Hermeneutik (yorumsama) alanında uzun yıllardır tartışılan bir konudur. Ben bu makalede yasacı ve evrenselci Anglo-Sakson sosyal bilim geleneği ile tekillik ve bireyselleştirici Almanya kökenli tarih-toplum bilimleri ya da kültür bilimleri geleneği arasındaki tarihsel tartışmada; tarih-toplum bilimlerinde zaman ve mekan üstü, evrensel, yasa türü genel açıklamalara ulaşamayacağını, bu nedenle her olayın kendi tikelliği ve öznelliği içerisinde ele alınması gerektiğini savunan Alman geleneğinden yana tavır koymaktayım.
- 2 Bu noktada, özellikle geç modern Batı toplumlarında, hukuksal olay içtihat temelli Anglo-Sakson/Amerikan gelenek ile Kıta Avrupası'nın kodifikasyon temelli Roma-Germen hukuk geleneği olmak üzere iki ayrı hukuk sisteminin bulunduğu yönündeki itiraza karşı, bu ayrımın özellikle bilimin modern zamanlardaki gelişimi ve hukukun üzerindeki etkisi açısından çok önemli bir ayrıma tekabül etmediği hususunu belirtmek isterim. Nitekim makalemizde eleştirel bakışımızın hedeflerinden birisi olan hukuksal pozitivizmin içindeki en yetkin hukuk teorilerini ortaya koyanlar arasında bulunan J.Bentham, J.Austin, H.L.Hart gibi bazı isimler Anglo-Sakson hukuk geleneğinin içinde yer almaktadır. Kaldı ki günümüzde bu ayrım bir çok alanda birbirlerine yaklaşan bu iki Batı hukuk geleneğini açısından eski önemini kaybetmiştir.
- 3 Bu makale boyunca 'bilim' dediğimizde kastettiğimiz şey, aksini belirtmedikçe, doğal bilimler olacaktır.
- 4 Bu anlamda, Max Weber her ne kadar sosyoloji alanında tekilliklerle evrenselcileri bir ölçüde yakınlığa çalışsa da ideal tipler yaklaşımıyla son tahlilde tekilliklerin yanında yer almış bir düşündürüdür.
- 5 Antik Yunan'da bir bilme türü ve etkinliği olarak episteme ancak antik Yunan'ın doğa (physis ya da phusis) her ikisi de aynı anlama gelmektedir, ancak ben bu makalede 'physis' kelimesini kullanmayı tercih edeceğim-) anlayışı ile birlikte ele alındığında anlaşılabilircektir. Episteme ve physis bize antik Yunan'da bilim denen etkinliğin nasıl birşey olduğu hakkında fikir verecektir. Aynı durum modern zamanlarda Batı'da karışımıza çıkan modern bilim anlayışını anlayabilmemiz için onun modern zamanların doğa (nature) anlayışı ile birlikte ele alınması gerektiği gerçeği ile de bizi karşı karşıya bırakacaktır.
- 6 Burada 'bilim' kelimesini modern zamanlardaki yüklü anlamıyla değil, her toplumda görebileceğimiz doğaya ilişkin bir bilme istemi ve etkinliği ve buna paralel olarak o toplumun doğaya bakışı anlamında ele almamız gerekecektir.
- 7 Yine bu noktada 'hukuk' u her toplumun sahip olduğu ve geniş anlamda düzen sağlamaya yönelik yazılı ve/veya sözlü normlar bütünü olarak düşünmemiz lazımdır.

kuk (nomos) bakışını Max Weber'in ideal tipleri açısından sosyolojik ideal tipler olarak nitelendireceğim. Ancak, modern zamanlarda batı toplumlarında görülen 'modern bilim' ve 'modern pozitif hukuk' kavramlarının batı düşüncesinin ve rasyonalitesinin modern zamanlardaki çok özel gelişim tarihleri içerisinde ulaşılmış 'tarihsel ideal tipler' olduklarını iddia edeceğim. Bu noktadan hareketle, bu çalışmada öncelikle 'physis' ve 'nomos' kavramlarının antik Yunan'da ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde duracağım. Ardından modern zamanlara gelip 'modern pozitif hukuk'un ve 'modern bilim'in Batı'da ortaya çıkışını etkileyen çok özel felsefi ve tarihsel olgular üzerine eğileceğim. Bu karşılaştırma sonucunda şunu iddia edeceğim: 'her ne kadar Batı, eski Yunan'ı kendisine felsefi ve tarihsel bir başlangıç noktası olarak görse de aslında söz konusu olan insana, doğaya ve topluma bakışları temelden farklı iki ayrı kültür ve toplumdur'.⁹ Takdir edilecektir

ki, böylesine kapsamlı ve iddialı bir konu bir makalenin hatta orta ölçekte bir kitabın da üstesinden gelemeyeceği hacimli sorunları içermektedir. Tüm bu hususlara bir makalenin sınırları içerisinde değinmek elbette olası değildir. Bu çalışma hukuk ve bilimin iki spesifik toplumda, antik Yunan toplumu ile modern batı toplumlarında aldığı biçim ve geldiği noktanın bir karşılaştırma denemesidir. Yapılan çalışma bundan sonra konu üzerinde yapılacak okuma ve araştırmalara mütevazı bir katkı sağlarsa hedefine ulaşmış olacaktır.

Max Weber ve İdeal Tipler

Bu makaledeki inceleme yöntemsel olarak bilimsel pozitivist anlayışın dışına çıkarak sosyal bilimsel çalışmalarda doğa bilimlerinde olduğu gibi yasa-türü¹⁰ genel, soyut, zaman ve mekan üstü genellemelere ulaşılamayacağı epistemolojik ve metodolojik yaklaşımı üzerinden inşaa edilmiştir.¹¹ Bu yaklaşım esas alındığında 'hukuk'

- 8 *Esasen burada 'physis'ten kastedilen antik dönemde Yunan toplumunun doğa yorumundan başka birşey değildir. Bu bağlamda 'physis' terimi felsefi olduğu kadar kültürel bir terimdir de. Kuşkusuz antik Yunan'da physis felsefi bir terim olarak karşınıza Miletos okulu ile başlayan doğa felsefesiyle birlikte çıkmaktadır. Kültürel bir terim olarak physis, makalemizde de belirteceğimiz üzere, bu tarihten çok önceleri de Yunan düşüncesinde vardır.*
- 9 *Batı'nın kendisini tarihsel ve felsefi olarak eski Yunan'a bağlaması tarihsel bir gerçeklikten çok bir XIX. yüzyıl ideolojisidir ve halen devam etmektedir. Bu durum antik Yunan felsefesinin batı felsefesini etkilediği anlamına gelmez. Ancak aynı antik Yunan felsefesi, özellikle Platon ve Aristoteles, İslam felsefesini de derinden etkilemiştir. Fakat haklı olarak hiç kimse İslam toplumları ile antik Yunan toplumu arasında tarihsel bir bağ ve devamlılık görmemektedir. Helenistik dönem boyunca eski Yunan'ın politik, kültürel ve sanatsal değer, kurum ve inançları İslam coğrafyasında, hatta Hint coğrafyasında, bulunan birçok toplum ve medeniyeti de derinden etkilemiştir.*
- 10 *Max Weber, pozitivist anlayış gereği yasa kavramına yüklenen 'genelgeçerliliğin' bırakınz kültür bilimlerini doğa bilimlerinde bile asla ulaşılamayacak bir durum olduğundan söz etmektedir. Bu konuda özellikle bkz. Doğan Özlem, Weber'de Bilim ve Sosyoloji, İnkılap yayınları, İstanbul 2001. s: 84.*
- 11 *Modern bilim tarihi açısından XIX. yy çok önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Bu yüzyılda doğal bilimlerde artık tamamıyla yerleşen ve gözlem ve deneye dayalı, ampirik tümevarım metodunun sosyal bilimlerden de ideal metodoloji olarak kabul gördüğünü biliyoruz. Bu bakışın günümüze değin süren bilimsel ve felsefi sonuçlarını halen köklü bir şekilde yaşıyoruz. Bu konuda özellikle Almanya'da Tarihçi Okulun ve Yeni Kantçı akımların etkisi altında ortaya konulan ve Sosyal Bilimlere yaklaşımın ve onun metodolojisinin farklı olması gerektiği yolundaki görüş, Anglo Sakson/Amerikan geleneğinde Doğa Bilimleri (Natural Science) örnek alınarak ifade edilen Sosyal Bilimler (Social Science) terimi yerine Alman düşüncü W. Dilthey tarafından önerilen Geisteswissenschaften (Tin Bilimleri) ya da yine M. Weber'i de etkileyen H. Rickert tarafından önerilen Kulturwissenschaften (Kültür Bilimleri) terimlerini önermiştir. Zaman içerisinde Anglo-Sakson/Amerikan geleneği ve onun pozitivist yaklaşımı Sosyal Bilimlere egemen olmuştur ve bu egemenlik halen devam etmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Doğan Özlem, Tarih Felsefesi, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2001; yine Doğan Özlem, Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji, İnkılap yayınları, İstanbul 2001.*

ve 'bilim'i eski Yunan'daki ve modern batı toplumlarındaki çok özel gelişim tarihleri içerisinde ideal tipler olarak ele almak ve onların gelişimini bu yolla ortaya koymak makaleyle ulaşılmak istenen sonuca uygun düşecektir.

Max Weber'in yorumcu sosyolojisi tarihe ve sosyolojik olay ve olgulara ideal tipler üzerinden yaklaşmaktadır. Weber'e göre kültür bilimlerinin konusunu oluşturan tarihsel gerçeklikler bireysel ve tekil karakterleri nedeniyle rasyonelleştirmeye daha az yatkındırlar.¹² Esasen kültür bilimlerinin genelgeçer yasalar değil, ideal tipler üzerinden kurulmalarının nedeni budur. Weber için bütün kültür bilimlerini konularını nedensel yoldan anlayıp açıklayabilmek için ideal tipler kurarlar. Ona göre ideal tipler genel kavramlar değil, zamansal ve mekansal anlamda, sınırlı bir geçerliliğe sahip kavramlardır. Weber kültür bilimlerinin başvuracağı kavramları tarihsel ideal tip kavramları ve toplumsal (sosyolojik) ideal tip kavramları olarak ikiye ayırmaktadır. Tarih bilimi bireyselleştirici olduğu için onun konusu bir defada olup bitenin düzenliliği ve kurallılığını araştırmak iken, sosyoloji doğal bilimlerdeki genel ve evrensel olduğu düşünülen, yasa düzeyine

ulaşmasa da anlamlı görünen süreçlerin tekrar etmesi ya da benzerliğine dayanan bir düzenliliği ve sürekliliği araştırır.¹³ Weber, tarihsel ideal tipe örnek olarak Batı'da bir üretim biçimi olarak çok özel koşullar altında ortaya çıkan kapitalizmi, sosyolojik ideal tipe de, farklılıklar gösterse de, hemen her toplumda görülen, yazılılığa, hiyerarşiye ve sorumluluk ile yetki dağılımına dayalı bürokrasiyi örnek olarak göstermiştir.¹⁴ Bu bağlamda, antik Yunan toplumunda gördüğümüz hukuk (nomos), geniş anlamda, belirli bir toplumun sadece yazılı değil, aynı zamanda yazılı olmayan ve o toplumda düzeni sağlamaya yönelik tüm kural, gelenek ve alışkanlıklarını içeren bir anlam kazanmaktadır.¹⁵ Bu anlamda her toplumun bir 'hukuk'u vardır; ama toplumların hukukları benzerlikler ve yaklaşıklıklar gösterse de farklıdır sonucuna varabiliriz. İşte antik Yunan'daki hukuk anlayışı karşımıza 'nomos' olarak çıkmaktadır. Aynı noktadan hareketle, her toplumun içinde yaşadığı 'doğa'ya¹⁶ ilişkin bir bilme isteği ve yorumu vardır ve bu istek ve yorum benzerlikler ve yakınlıklar gösterse de yine de kendi tekilliği içerisinde anlaşılabilir. Bu anlamdaki 'bilim'in kendisi de bir sosyolojik ideal tip olarak nitelendirilebilir.

12 Max Weber, *olgudan tamamen uzaklaşan Rickertçi bir kültür felsefesini de bilimsel bulmamıştır: Ona göre sosyal bilimler (özellikle sosyoloji) bilim olmak için olgulardan hareket etmek zorundadır. Ancak pozitivistimin, anlamı tamamen reddeden yaklaşımı da doğru bulmaz. Bu anlamda Weber, esasen bir rasyonalist empiristtir. Ancak sosyal bilimler için anlam ve anlamaya (verstehen) yaptığı vurgu onu Almanya'daki Kültür bilimleri geleneği içerisinde anmamızı sağlayacaktır.*

13 Özlem, Doğan. *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, s: 114-115

14 Özlem, *ibid* s: 116. *Weber'e göre, kapitalist üretim biçimi protestan ahlakına dayalı yönüyle Batı'ya özgü bir üretim biçimidir. Bürokrasi ise tüm toplumlarda aynı özellikleri gösteren yasa gücünde bir sosyolojik olgu değil-ki Weber için ne sosyolojide ne de diğer sosyal bilimlerde bu tür yasalar olamaz-benzerlik ve yaklaşıklık aşmayan, tekrar eden toplumsal olgu olarak sosyolojik bir ideal tiptir.*

15 http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781405106795_chunk_g978140510679515_ss1-99/28.03.2011.

16 *Bizim Türkçeye 'doğa' olarak çevirdiğimiz batı dillerindeki 'nature' Latincedeki 'natura' dan çevrilmiştir. Bugün modern bir anlam kazanan 'nature' kelimesinden çevirdiğimiz 'doğa' kelimesi de antik Yunan'daki Pyhsis fenomenini tam karşılamamakta ve temel farklılıklar göstermektedir. Bu durum kullandığımız kelimelerin tarih içerisinde değişikliğe uğrayan kültürel fenomenler olduğunu bizlere göstermektedir. Ancak insan ve onun oluşturduğu toplumlar ile doğa arasında kurulan ilişki anlamında, her toplumun, farklılıklar olsa da, böyle bir ilişkiye sahip olduğu aşikardır.*

Ancak iş modern zamanlardaki ‘modern bilim’ ve ‘modern pozitif hukuk’a gelince karşımıza Weberci anlamda sosyolojik değil, tarihsel ideal tipler çıkmaktadır. Çünkü üretim ilişkileri açısından nasıl kapitalizm, Weber’in deyimiyle, tutumluluğa ve biriktirmeye dayalı Protestan ahlakı ile batı rasyonalitesinin etkisiyle çok özel tarihsel koşullar içerisinde ortaya çıkan, batıya özgü ve oradan tüm dünyaya yayılan bir üretim biçimi ise, aynı mantıkla ‘modern bilim’ de neden-sonuç ilişkilerine dayalı rasyonalleşme; doğanın tanrıdan, moral alanın tanrısal buyruklardan arındırılması anlamında rasyonalleşme-sekülerleşmeyle; insanı merkeze koyan ve doğayı çevreleştirip insanın egemenliğine ve hizmetine sunan bakış ve dualist Kertezyen felsefenin hakim olması gibi çok özel tarihsel koşulların bir araya gelmesi ile Batı’da ortaya çıkan ve oradan tüm dünyaya yayılan tarihsel bir ideal tiptir. Nitekim Weber birçok eserinde Batı’da ortaya çıkan ‘modern bilim’i batı toplumuna özgü spesifik bir konu olarak ele almıştır.¹⁷ Aynı koşullar içerisinde ortaya çıkan ‘modern pozitif hukuk’ da, yine bu çok özel tarihsel koşulların bir ürünüdür ve bu anlamda Weberci bakıştan hareket ettiğimizde tarihsel bir ideal tiptir. Kuşkusuz Batı’da antik Yunan’dan günümüz modern batı toplumlarına gelene kadar geçen süreci eski Yunan’dan modern batı toplumlarına doğru oluşan deterministik bir evrim süreci içerisinde ele almak, bizatihi Weber’in yorumcu sosyolojisine aykırı bir durum teşkil ederdi. Böylesi bir yaklaşım neden sonuç ilişkilerine dayalı bir tarihsel determinizme ve yasa-türü açıklamalara da bizi mahkum edebilirdi kanısındayım. Oysa ki belirtilen olguları ideal tipler olarak ele aldıktan sonra antik Yunan’da ‘bi-

lim’ (episteme ve physis) ve ‘hukuk’ (nomos) olarak ortaya çıkan sosyolojik ideal tipleri, aralarında farklılıklar olsa da, tüm toplumların doğa ve kendileri ile ilişkilerinde ortaya koydukları bir yorum türü, bir sosyolojik ideal tip olarak nitelendirilebiliriz. ‘Modern bilim’ ve ‘modern pozitif hukuk’ ise tüm toplumların değil, sadece modern batı toplumunun çok özel tarihsel gelişimiyle karşımıza çıkan fenomenler oldukları için onları da tarihsel ideal tipler olarak ele alabiliriz. Bu anlamda, Weber’in ideal tipler yaklaşımı iki spesifik toplumu, antik Yunan ve modern batı toplumunu, karşılaştırma olanağını bizlere sağlamaktadır. O halde şimdi ‘Bilim’ ve ‘Hukuk’un eski Yunan’daki görünümüne kısaca bir göz atalım.

Eski Yunanda ‘Episteme’ ve ‘Techne’ Ayırımı

Eski Yunan’da ‘episteme’ kelimesi günümüz Türkçesine ‘bilgi’ olarak çevirebileceğimiz bir kelimedir ve daha çok kuramsal bir etkinlik olarak görülebilir. Eski Yunanca ‘techne’ ise ‘zanaat ya da sanat’ olarak dilimize çevrilebilir ve temelde ‘ortaya birşey koyma’ etkinliğinin genel adıdır. Ancak günümüzdeki teori-pratik ayırımını eski Yunan’daki episteme-techne ayırımında göremeyiz. Örneğin, Xenophon ‘episteme’ ve ‘techne’yi birbirinden ayrı olarak kullanmazken, Plotinus, ‘techne’nin gerçeklikten çok uzak olduğunu düşündüğünden bu kelimeyi çok az kullanmıştır. Aristoteles’e geldiğimizde ise modern zamanlardaki saf teori-pratik ayırımına benzer bir episteme-techne ayırımına rastlar gibi olsak da, esasen Aristoteles de çoğu zaman zanaat olan ‘techne’yi bir ‘episteme’ (bilgi, bilme) olarak görmüştür. Platon’un formları saf bir bilme türü olarak

¹⁷ Bugün Batı’da modern zamanlarda ortaya çıkan pozitif hukukun ve pozitif bilimin Batı dışı toplumlar tarafından benimsenmiş olması, bu iki tarihsel ideal tipin Batı değer, kurum ve inançları tarafından şekillenmiş ve Batı’ya özgü özellikler oldukları gerçeğini değiştirmez.

ideal epistemeler olarak görülse de, Platon da form bilgisi (episteme) tarafından şekillenmiş bir 'techne'yi de oldukça önemsemiştir. Örneğin, Devlet adlı eserinde 'polis'i yönetecek ideal yönetici filozofun yönetme zanaatına (techne) ilişkin bilgisi saf form bilgisi tarafından oluşturulan bir bilgidir. Stoacılar göre de 'erdem' yaşama ilişkin, evreni anlama temelli bir tür techne, bir zanaat olarak görülmüştür.¹⁸ Burada görüleceği üzere antik Yunan'da episteme ile techne arasında modern zamanlarda teori ve pratik ayrımına benzer bir felsefi ayırımdan çok karşılıklı olarak birbirini çeken ve iten ve birbiri yerine geçebilen karmaşık ve bütünsel bir ilişki söz konusudur. Bizim bu noktada epistemeye ilişkin bakışımız onu daha çok eski Yunan'da doğa (physis)'yı bilmeye yönelik etkinlikler içinde ele alarak eski Yunan toplumunun doğayla ilişkisini ortaya koymaya yönelik olacaktır. Şimdi eski Yunan'daki doğa (physis) anlayışına daha yakından bakalım. 'physis'e yönelik bu bakış kaçınılmaz olarak eski Yunan'daki doğaya yönelik episteme (bilgi ve bilme) etkinliğini de daha yakından görmemizi sağlayacaktır. Peki tam olarak nedir bu 'physis'? Eski Yunan'daki bilim kavramını anlamak için bu fenomene biraz daha yakından bakmamız gerekmektedir.

Antik Yunan'ın Doğası: Physis

Sokrates öncesi filozoflar için 'physis' evrenin orijini ve bir bütün olarak gelişimi

anlamını içeriyordu. İnsanlık ve onların oluşturdukları topluluk bu bütünün parçası olduğu için onların da bu gelişimi takip etmeleri gerekmektedir.¹⁹ Mitolojik döneme gidildiğinde dahi, mitolojik nedenlere bağlanmış olsa da, 'physis' kelimesinin aşağı yukarı aynı anlamda kullanıldığını görüyoruz.²⁰ Nitekim 'physis' kelimesinin etimolojik kökenlerine ve özellikle mitolojik dönemde Homer ve kozmolojik dönemde Herakleitos dahil kullanımına bakıldığında, bu kelimenin bir şeyin, o şey başlangıcından sonuna değin bütün özellikleriyle algılandığında gerçek esasını teşkil eden şey demek olduğu görülecektir. Physis kelimesi asla statik olarak değil, bir şeyin başlangıcı, gelişimi ve sonu olarak kullanılmakta ve esasen anlam olarak bu üçünü de içermektedir.²¹ Physis kelimesinin bu niteliği ve içeriği, farklı kaygılarla ve düşünsel yönelimler içerisinde ele alınsa da, Sokrates sonrası Yunan düşüncesinde de etkin olmaya devam etmiştir.²²

Bugün konuyla ilgili bilim adamları arasında oybirliği ile kabul edilen husus antik zamanlarda physis fenomeninin bir kavram olarak ortaya çıkışının İyonya biliminin bir yaratması olduğu hususudur. Bu kelime ile İyonyalılar doğal nedenleri mitsel nedenlerin yerine ikame edecekleri yeni bir dünya anlayışına ulaşıyorlardı.²³ İşte antik Yunan'daki 'physis' temelli ve doğal felsefesi içinde yer alan bilgi (episteme) etkinliği zaman içerisinde bugün

18 <http://plato.stanford.edu/entries/episteme-techne/>29.03.2011.

19 Naddaf, Gerard, *The Greek Concept of Nature*, SUNY Press, Albany, NY s:1

20 Burada Antik Yunan düşüncesi Mitolojik dönem, felsefi düşüncenin başladığı Kozmolojik dönem ve nihayet düşüncenin insana ve onun yaşadığı topluluklara yöneldiği Sokrates ve Sofistler sonrası Antropomorfik dönem olmak üzere üç aşamada ele alınmıştır. Bu arada Antropomorfik teriminden kasıt asla modern anlamda insan merkezli bir bakış değildir.

21 Naddaf, Gerard, *The Greek Concept of Nature* s: 15

22 Bernard Russell bugün nature (doğa) kelimesinin anlamının çok belirsiz olduğunu ama çok ender olarak physis kelimesinin içerdiği 'gelişme' anlamına geldiğini belirtmektedir. Bkz. Bertrand Russell, *The History of Western Philosophy*, Simon and Schuster, New York, 1972, s: 205.

23 Naddaf, Gerard, *The Greek Concept of Nature* s: 15

bilim olarak adlandırdığımız şeye benzer, ama yine de amacı ve sonuçları ondan çok farklı bir biçime dönüştü.²⁴

Bilindiği üzere, eski Miletli filozoflar herşeyin kendisinden yapıldığı ilk materyalin ne olduğu sorusu üzerinde durmuşlar ve buna değişik yanıtlar vermişlerdi.²⁵ Miletli filozoflar şeylerin nedenlerini mitolojik birtakım unsurlara bağlamak, şeylerin arkasında ilahi güçler, tanrısal süreçler aramak yerine, dünyayı anlamının doğru yolunun şeylerin doğasına bakmak olduğunu düşünmüşlerdi.²⁶ Sonraki Yunanlı düşünürler benzer düşüncelerle dünyayı anlamada matematiğin ve geometrinin önemi üzerinde durmuşlardır.²⁷ Matematik üzerindeki bu çalışma astronomi üzerinde yapılan çalışmaları da beraberinde getirmiştir; çünkü göksel cisimlerin hareketlerinin dikkatli bir gözlem, hesaplama ve matematiksel şablonlarla oluşturulacak geometrik modellerle açıklanabileceği düşünülmüştü.

Fakat eski Yunan felsefi düşüncesinde matematiksel modellere dayalı bu düşünce biçimi ile günümüz modern bilim adamlarının düşünce biçimi arasında çok köklü

farklılıklar olduğunu da bu noktada belirtmek gerekmektedir. Modern araştırmacıların aksine eski Yunan filozofları gözlem, sayılar ve matematiksel modellerle elde ettikleri bu bilgiyi doğayı kontrol altına almak ya da doğanın doğasını değiştirmek gibi bir düşünceyle yapmamışlardı. Onların bu yolla doğayı kavrama çabaları herşeye rağmen yine de dinsel ve manevi bir etkinlikti. Bu bilgi ile onlar yine sonuçta dünyayı bütün görünüşleriyle ortaya koyan o sürekli düzeni sağlayan yüksek ve ilahi bilgiye ulaşmaya çalışıyorlardı.²⁸ Bir başka deyişle; bu filozoflar sıkı bir matematik çalışmanın ruhu temizleyeceğini ve birçok irrasyonel dinsel ritüellerin, mitlerin ve gizemlerin yerine (rasyonel) ilahi amaç üzerine düşünmek için insan aklını hazırlayacağını düşünüyorlardı.²⁹ Bu filozoflara göre, doğa (ve onu çevreleyen yeryüzü ve kozmos) esasen ilahi olarak var olan ve akılla, en azından kısmen, kavranabilecek ve üzerinde düşünülebilecek gizemli bir şeydi. İşte bilimsel spekülasyonun amacı, esası manevi olan bu kavrayışa hizmet etmektir. Bu nedenle eski Yunanlı bilimciler

24 Henüz doğa üzerine olan düşüncelerin ve yaklaşımların felsefi olduğu bir dönemde bilimsel etkinlik ve doğa felsefenin içindedir.

25 İyonyalı filozoflardan Thales ilk nedenin su, Anaksimenes hava olduğunu söylerken Anaksimandros ise ana maddenin (Arhhe) sınırsız-belirsiz bir şey(Aperion) olduğu sonucuna varmışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009 Sonraki filozoflardan Democritos ise maddenin eski Yunan'da bölünemeyen anlamına gelen atomlardan oluştuğunu söylemiştir.

26 Johnson, Ian; *Ancient and Modern Science, Some Observations*, <http://records.viu.ca/~johnstoi/essays/hist-sci.html> 22.03.2011.

27 Bunların en başında kuşkusuz (bu konuda Platon dahil) birçok takipçisi de olan Pythagoras idi. Pythagoras ve takipçileri kendilerini sayıların ve geometrinin üzerinde çalışmaya adanmışlardı. Aşağı İtalya'da bulunan Kroton şehrinde yaşamış olan, İyonyalı filozofların aksine, herşeye şekil veren şeyin hava ya da su gibi maddi şeyler değil, soyut bir şey olduğunu, bu soyut şeyin de rakam olduğunu iddia etmiştir. Pythagoras ve takipçileri müzik ile matematik arasında bağlar kurmuşlar ve kimilerine göre mistik bir okul oluşturmuşlardır. Bu konuda özellikle bkz. Arif Müfid Mansel 'Ege ve Yunan Tarihi', *Türk Tarih Kurumu*, 6. Baskı, Ankara, 1995

28 Burada bir hususa değinmek gerekmektedir; Yunanlı filozoflar her ne kadar mitolojik açıklamaları reddetmiş olsalar da, büyük çoğunluğu ateist olmadıkları için, yine de gözleme ve matematiksel araçlara dayanan yeni bakış açılarıyla ulaşacakları bilginin sonuçta kendilerini ilahi olduğuna inandıkları ve dünyanın düzenini kuran o yüksek bilgiye ulaştıracağına inanıyorlardı.

29 Platon tarafından birçok eserinde vurgulandığı üzere akla dayalı bir dünya dünya düzeni hocası Sokrates'in (ve kendisinin) ulaşmak istediği bir idealdi.

deneyle ve bilimsel düşüncelerini pratik sonuçlara dönüştürmekle ilgilenmediler.³⁰ Doğa orada üzerinde düşünmek, merak edilmek, hatta kimi zaman belki tapınmak için vardı, ama değiştirilmek ve altililmek için yoktu. Evrene ilişkin temel düzeni ortaya koyan akli ve planı kavramaya çalışan bir düşünsel çaba için şeylerin nasıl çalıştığından çok onların bütün bu akılsal ve manevi düzen içerisindeki yerlerini ve anlamlarını kavramaya çalışmak önemli idi. Dolayısıyla eski Yunan'da bilimsel çalışma olarak nitelendirilebileceğimiz etkinlik öncelikle değerlere ilişkin bir etkinlik olmuştur. Böyle bir çalışmanın manevi değerleri daha iyi anlamamıza ve kavramamıza yardım edeceğine inanılmıştır. Bu anlamda Sokrates öncesi filozoflarla Sokrates sonrası filozoflar arasında bir fark yoktu. Nitekim Sokrates sonrası filozoflar da insan topluluklarında var olan adalet sorunsalını anlamak ve kavramayı bu değer etkinliğinin bir parçası olarak gördüler.

Değere dair yapılan bu vurgu Aristoteles'in ünlü tüm şeylerin dört değişik nedenini açıkladığı pasajlarda çok daha net hale gelmektedir. Eğer bilimsel çalışma öncelikle ve özellikle şeylerin var oluş nedenlerini ortaya çıkarmaksa, Aristoteles'e göre burada dört nedenden söz edebiliriz: maddi neden, etkili neden, biçimsel neden ve amaçsal neden. Burada 'maddi neden' şeylerin kendisinden yapıldığı maddeyi; 'etkili neden' maddeyi bir araya getiren

süreci; 'biçimsel neden' maddeyi ortaya koyan planı, düzenlemeyi ya da dizaynı; 'amaçsal neden' de maddenin nihai amacını açıklar.³¹ Klasik bilimin ilgilendiği esasen bu son nedendi. Çünkü bu son neden maddenin büyük, ilahi ve manevi düzen içerisindeki yerini bize gösterecekti. Eski Yunan felsefesinde gerek doğaya ve gerekse politikaya ilişkin yapılan spekülasyonların bütün amacı da şeylerin Platon'un ve Aristoteles'in 'iyi' olarak nitelendirdiği bu ilahi ve manevi düzendeki yerini tespit etmektir.

Yaşamda var olan 'değer' üzerine yapılan bu vurgu gözönüne alınınca eski Yunanlı filozofların onlara doğa üzerinde hakimiyet sağlayacak deney, teori ve buna ilişkin pratik sonuçlarla neden ilgilenmedikleri daha kolay anlaşılabilir. Elbetteki tüm kültürler gibi Yunan kültürü de tıp, metalurji, çanak-çömlek imali, inşaat (özellikle gemi), evcil hayvanların beslenmesi gibi teknik bilgilere sahipti. Fakat doğayı anlamaya çalışan filozoflar bu tür şeylerin bilgisini aşağı bilgi olarak nitelendiriyorlardı. Bu teknik bilgileri genişletmek- ve böylece belki doğaya egemen olmak- onların düşüncelerinde yer verdikleri birşey değildi.³² Bu noktada, eski Yunan'daki 'nomos' fenomenini incelemeyen önce 'physis-nomos' ayrımının nasıl ortaya çıktığını daha yakından incelememiz faydalı olacaktır düşüncesindeyim.

30 Johnson, Ian; *Ancient and Modern Science, Some Observations*, <http://records.viu.ca/~johnstoi/essays/history.htm>.22.03.2011. Örneğin, M.Ö. IV. ve III. yüzyıllardaki Helenistik dönemde Yunanlı bilimciler bir buhar makinesi yapabilecek teorik bilgiye sahiptiler. Fakat böyle bir buhar makinesi icat edip, doğaya var olan belirli sınırlamaları alt edebilecekleri düşüncesi akıllarına gelmiyordu. İşte bu noktada episteme, doğa ile uyum içerisinde yaşamayı içeren bir ortaya koyuş (techne) ile birlikte düşünüldüğünde, Yunan biliminde de pratik yaşamı kolaylaştırıcı ve gemicilikten tarıma kadar uzanan birçok pratik buluş olduğu görülecektir. Ancak antik Yunan'daki 'techne' doğayı hakimiyet altına almaya yönelik bir ideolojik tavır olan modern zamanların 'teknoloji' si değildi.

31 Aristotle, *Physics*, NuVision Publication, Sioux Falls, SD, USA, 2007, s. I.1, I.5-9, II.1-3, II.8 (AGP 694-709, 716-718) Bu hususta Aristoteles'in yaklaşımını daha iyi kavramak için konunun ayrıntılı olarak ele alındığı *Metafizik* adlı eserin ilgili bölümleri de okunmalıdır. Özellikle, bkz. Aristotle, *Metaphysics*, translated by W. D. Ross. eBooks@Adelaide 2007:A.3 ff.;Part. An. 639b12ff.

32 Johnson, Ian; *Ancient and Modern Science, Some Observations*, <http://records.viu.ca/~johnstoi/essays/history.htm>.22.03.2011.

Antik Yunan'da Physis - Nomos Ayrımı

Eski Yunan'da 'nomos' ve 'physis'in birbirlerine karşıt oldukları düşüncesi M.Ö. V. yüzyıla dayanmaktadır. Buna göre, o çağda temel ayırım doğa (physis) ile insanların kurduğu düzen (nomos) arasında idi. 'Nomos' bu anlamda 'physis'e göre yapay olanı temsil etmekteydi. M.Ö. V. yüzyıldan önceki felsefi düşüncede 'nomos-physis' ayrımına dayalı bir düşünsel ve eylemsel pratikten çok, evrendeki rasyonel birlik üzerine yoğunlaşan ve bunu kozmos olarak nitelendiren bir kavrayış sözkonusuydu.³³ M.Ö. V. yüzyılda yaşanan dönüşüm değişik felsefi spekülasyonun kozmosdan insana ve onun dünyasına yönelmesiyle ortaya çıkmıştır.³⁴ Antropomorfik dönem³⁵ olarak niteleyebileceğimiz bu dönemden önce, özellikle Sokrates öncesi filozoflar olarak nitelendirdiğimiz filozoflar, kozmos üzerine yoğunlaşan ve evrendeki düzeni akılcı bir biçimde açıklamaya çalışan filozoflardır. Felsefenin de doğuşunu gerçekleştiren bu faaliyetlerden önce, Aristoteles'in teologlar olarak nitelendirdiği mitolojik düşüncenin³⁶ önde gelen isimleri olan Homeros ve Hesiodos'u

görmekteyiz. Özellikle bu sonuncusu evrenin başlangıcını kaos olarak niteleyen görüşlerle ve tanrıların doğuşunu ortaya koyan eseriyle bilinmektedir. Homeros ise Odyssey adlı eserinde 'physis'i belirli bir bitkinin kendine özgü gelişimini anlatmak için kullanmıştır.³⁷

M.Ö. V. yüzyılda 'nomos/physis' ayrımı kozmolojik düşünceden antropomorfik³⁸ düşünceye geçişin ortaya koyduğu bir ayırım olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ayırimda 'physis' bugün fizik evren olarak nitelendirdiğimiz doğaya karşılık gelmekte iken, 'nomos' hukuku da içine alan ve fakat adet, gelenek, göreneklerle birlikte insanın birarada yaşama için geliştirdiği sözlü ve yazılı kurallar bütününi içeren geniş bir alanı kapsamaktadır. Bir başka ifadeyle, 'physis' doğal olanı temsil ederken, 'nomos' insan yapımı ile ilgili olanı anlatmaktadır. Antik Yunan'da antropomorfik düşüncenin hakim olduğu dönemde bir şeyin değerini azaltmanın en bilinen yollarından birisi o şeyin doğal (physis) olarak değil, insan yapımı (nomos) olarak var olduğunu ileri sürmektir. Yine 'nomos', 'physis'e uygun olduğu ölçüde-hatta bizzat ondan geldiği ölçüde- kabul edilebilir ve

33 Weinrich, Lloyd L. *Natural Law and Justice*, Harvard Univ Press, Cambridge, MA, 1987 s:1. Şair Homeros'tan Yunan düşüncesinin Stoacı felsefeyle Roma'ya transferine kadar olan süreçte, olayların akışının temel (doğal/ilahi) bir normatif düzeni ortaya koyduğuna yönelik inanç Yunan düşüncesini temelden etkilemiştir.

34 Burada düşünsel değişimden kasıt modern anlamda salt bir teorik değişimin çok ötesinde birşeydir. Bu noktada eski Yunan düşüncesinde modern zamanlardaki teorilpratik ayırımının söz konusu olmadığını anımsamalıyız.

35 Esasen bu makalenin konusu ışığında, antik Yunan dönemini Mitolojik, Kozmolojik ve Antropomorfik dönemler olarak üçe ayırmıştık. Mitolojik dönemi, şeylerin kökenini tanrısal ve metafizik güçlerde arayan dönem, Kozmolojik dönemi, evrende akla dayanan bir kozmos olduğunu iddia eden ve Miletoslu filozoflarla birlikte felsefi düşüncenin de doğuşunun gerçekleştiği dönem, Antropomorfik dönemi de Sofistler ve Sokrates ile birlikte düşüncenin insana ve topluma yöneldiği dönem olarak ele alabiliriz.

36 Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006, s: 75. Gerek Homeros gerekse Hesiodos şairdirler ve felsefe öncesi mitolojik düşüncenin temsilcisidirler.

37 Esasen 'physis' kelimesinin bir metinde bilinen en eski kullanımı budur.

38 Yeniden belirtelim ki, burada antropomorfik kelimesi modern insan merkezli değil, insana yönelen olarak anlaşılmalıdır.

39 Kelley, Donald R., *The Human Measure, Social Thought in the Western Legal Tradition*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1990, s:4

makbul bir şeydi insanların gözünde. Nitekim Aristoteles 'nomos'u 'ikinci doğa' olarak nitelendirmiştir.⁴⁰ Şimdi eski Yunan düşüncesindeki 'nomos' fenomenine biraz daha yakından bakalım.

Genel Olarak Eski Yunan'da Nomos Anlayışı

Yunan mitolojisinde nomos (veya nomus) hukuk tanrısı veya hukukun ruhu anlamına geliyordu. O tanrısal bağlılık, sevgi, sadakat, görev ve evladi saygının tanrıçası olan Eusabia'nın kocası ve adaletin babası idi.⁴¹ Batı düşüncesinde en önemli dönüm noktalarından birisi bilincin ortaya çıkışı ve aklın ve ruhun ayırdaya varılmaya başlanması olmuştur. Pythagoras ruhun moral anlamda önemli olduğunu vurgularken, Herakleitos ruhu kozmolojik programına ekleyen ilk filozoftu. Mitolojik döneme ait Homerik şiirlerde, maddi ve fizyolojik açıklamalar dışında, kişilik (personalite) olgusu ile ruh (psyche) fenomenine rastlanmamaktadır.⁴² Mitolojik zamanda kişilik kahramansal nitelikte olup, ancak bir çatışma sonrasında ortaya çıkan bir durumken, Yunanlılar mitolojik düşünce sonrası dönemde Olimpos tanrılarının bu çatışma temelli bakışının yerine 'adalet' kavramını koymuşlardır. Artık tanrılar ve doğal güçler-ki buna mitsel doğal adalet anlayışı (Dike) da dahildi- tamamen keyfi olarak hareket edemiyorlar ve yazılı dilin konvansiyonel kurallarına uymak zorunda kalıyor-

lardı. Bu dönemde adalet gibi mitsel olgular sadece kavramlaştırılmakla kalmamış, antik anlamda uygarlaşmış bireyin temel erdemleri olarak içselleştirilmiştir. Solon için adalet (Dike) esasen kentin bugünün, geçmişin ve geleceğin bilgisine sahip ruhuuydu. Adalet kavramı Platon'un felsefi vizyonunun temeli olmuştur.⁴³ Esasen başlangıçtan bu yana hukukun (nomos) ilahi karakteri Yunan spekülatif düşüncesinde hep mevcuttu. Mitolojik düşüncede adalet (Dike) tanrıların buyruğuna uymaktı. Yunan düşüncesinde kaba güce dayalı bir hukuk anlayışından tanrısal da olsa adalet (dike) temelli bir hukuk (nomos) anlayışına yine de mitolojik dönemde geçilmiştir.⁴⁴

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 'physis' ve 'nomos' eski Yunan'ın mitolojik ve kozmolojik döneminde iç içe geçmiş olarak düşünülmüş ve gerek düşünsel ve kavramsal gerekse eylemsel anlamda 'nomos'un physis'ten ayrılması Yunan düşüncesinde M.Ö.V. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu yüzyıl ise bilindiği gibi özellikle Sokrates ile birlikte Yunan düşüncesinin insana ve topluma yöneldiği bir aşamaya tekabül etmektedir ki, 'nomos'un kategorik olarak 'physis' ile karşılaştırılmasının bu yüzyıla ait olması tesadüf olmasa gerektir.⁴⁵ Esasen nomos ile physis karşılaştırılması özellikle kent devleti (polis) yaşamında daha da açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Nitekim 'polis'teki özel alana ilişkin ve içinde ekonomi ile etiki barındıran aile yaşamı ile kamusal

40 <http://www.theoi.com/Daimon/Eusebia.html>, 28.03.2011.

41 Kelley, Donald R., *The Human Measure*, s: 14.

42 *Ibid* s: 15

43 *Bu geçişin ayrıntılı bir betimlenmesi için bkz. Kelley ibid s:17-20. Şurası unutulmamalıdır ki, Platon'un zamanında dahi bütünüyle akıl temelli bir hukuk anlayışı yoktu. Atina toplumunda hukuk büyük ölçüde mitsel dönemden gelen dinsel karakterini korumuştur. Örneğin, bu dönemde Yunan yasaları bilge kişilerin yaratması olmasına rağmen Delfi'deki kahine onay için sunuluyorlardı. Yine bu yasalar genelde dinsel bir saygı da görüyorlardı. Yine hukuk eski Yunan'da dinsel bir ofis olan archon basileus ile yurttaşlığa ilişkin ritüelleri yorumlayan uzmanların aktiviteleri ile de ilgili görülmüyordu. Kelley, *The Human Measure*, s: 21*

44 Yukarıda da belirttiğimiz gibi *Physis* kelimesinin kavramlaştırılması Miletosun doğa filozofları tarafından gerçekleştirilmiştir.

45 Kelley, Donald R., *The Human Measure*, s: 23.

alana ilişkin politik yaşam arasındaki gerilim bunda önemli bir rol oynamıştır.⁴⁶ Şimdi 'nomos' ve 'physis'in kavramsal olarak Yunan düşüncesinde ve hukuk düzeninde aldığı biçimi daha yakından anlamak için, Sokrates sonrası dönemin iki büyük filozofu olan Platon ve Aristoteles'in bu konudaki yaklaşımlarını daha yakından ele alalım.⁴⁷

Platon ve Aristoteles'te Nomos ve Physis Kavramı

Bireyin hak ve özgürlüklere sahip bir hukuk öznesi olarak ele alınması bir modern zamanlar fenomeni olup, eski Yunan'da bizim modern zamanlarda bildiğimiz anlamda bir hukuk öznesi yoktu. Yunan dünyasında güce dayalı ilişkinin en belirgin örneği efendi ile köle arasındaki ilişki olmuştur. Yunanlılar yönetenle yönetilen arasındaki güce dayalı ilişkiyi efendi ile köle arasındaki ilişkiye yakın görüyorlardı. Onların böylesi bir ilişki için kullandıkları kelime despotik (despotike) idi. Zor ile başkasına tabi olma eski Yunanlıların gözünde bir nevi kölelikti. İşte bu fikir eski Yunanlıların en önemli politik buluşları olan 'demokrasi'nin ortaya çıkışının arkasındaki en önemli etkenlerden birisidir.⁴⁸

Platon Devlet adlı eserinde herşeyden önce aklın egemen olduğu-yönettiği bir yapıyı anlatmaktadır. Platon bu eserinde, insan metaforu üzerinden, hukukun da içerisinde yer aldığı ideal bir 'polis'teki düzeni ortaya koymuştur. Buna göre insanda bulunan yaşamsal güç (psyche)'teki üç öğeden akıl yönetmeye, ruh korumaya ve istekler (appetites) ise çalışmaya tekabül etmekte, politik yapılanmada ise bu ayrım sırasıyla yönetici, savaşçı ve çalışanlara karşılık etmektedir.⁴⁹ Burada yöneticiler aklı temsil edenler olarak topluluğun (polis) yönetenleri, savaşçılar psyche'nin ruhi bölümünün temsilcileri olarak topluluğun koruyucuları, çalışanlar ise yine psyche'deki yapılanmada istemlerin (appetites) yerine getiricileri olarak topluluğun günlük yaşamdaki ihtiyaçlarını karşılayanları temsil etmektedir. Adaletli bir psyche işte bu üçsel yapılanmada herkesin kendi işini yaptığı bir yapıyı temsil ederken, adaletli bir polis de yönetenlerin, savaşçıların ve çalışanların kendi görevlerini yaptıkları bir politik yapılanmaya karşılık gelmektedir. Bu adaletli 'polis'te yöneticiler yöneticilik vasıflarını bilgilerinden, özellikle neyin iyi neyin kötü olduğuna ilişkin bilgilerinden almak-

46 Batı düşüncesi üzerindeki etkileri göz önüne alındığında bu iki filozofun konumuza ilişkin görüşlerini ayrı bir bölümde ele almak gerekecektir.

47 Keyt, David ve Fred D. Miller Jr., *Ancient Greek Political Thought, Handbook of Political Theory* ed by Gerald F. Gaus ve Chandran Kukathas, Sage Yayınevi, 2004, s: 303. Memorabilia adlı eserinde Xenophon Atinalı devlet adamı Perikles ile onun ergenlik yaşındaki erkek yeğeni Alcibiades arasında geçen hukukun doğasına ilişkin konuşmaya atıfta bulunur: Bu konuşmada Perikles yasanın (nomos) bir şehrin yada 'polis'in yönetenlerinin orayı yönetirken yapıp-ettikleri (enactments) olduğunu söyler. Alcibiades'in sorusu üzerine Perikles bir tiranın yurttaşlar üzerindeki ya da azınlığın çoğunluk üzerindeki güce dayalı hakimiyetinin yasanın olumsuzlanması (negation of law-anomia) olduğunu kabul eder. Alcibiades'in bir demokraside çoğunluk mülkiyet sahipleri üzerinde güç kullanırsa ne olur yönündeki sorusuna, Atina demokrasisinin lideri Perikles adeta kaçamak yanıt verir ve kendisinin de gençliğinde bu tür karmaşık sorunlarla uğraştığını söyler.

48 *Ibid* s: 310

49 Platon'a göre iki tür dünya vardır. Bunlardan birincisi formların-ideaların dünyası ki içinde bulunduğumuz dünyada görüp-hissettiğimiz herşeyin asılları bu formlar dünyasındadır. İçinde yaşadığımız dünya ise sadece ve sadece bu asılların taklitlerinin oluşturduğu bir dünyadır. Formlar dünyasındaki şeylerin en tepesinde ise 'iyi'nin bilgisi yer almaktadır. İşte filozof formlar dünyasının ya da şeylerin asıllarının bilgisine haiz olan kimse olarak herşeyden önce ve bu nedenle, yani neyin doğru olduğu ve ona nasıl ulaşabileceğine ilişkin bilgiye vakıf birisi olarak yönetici de kendisi olmalıdır. Bu nedenle, Platon'a göre çoğunluğun (ya da ona göre doğrunun bilgisine sahip olmayan insanların) yönetici olduğu demokrasi kötü bir yönetim biçimidir.

taydılar. Platon bu anlamda yöneticilerin filozof olması gerektiğini ileri sürüyordu.⁵⁰

Platon'un Yasalar adlı eserinde Eleatik yabancı yasayı aklın bir taklidi olarak görmekte iken Atinalı yabancı yasayı aklın bütünleştiği, kendini ortaya koyduğu bir şey olarak görmektedir. Atinalı yabancı adalet anlayışını da sayısal ve orantısız eşitlik anlayışı ile ortaya koymaktadır. Buna göre sayısal eşitlik ölçümlerin, ağırlıkların, sayıların dünyasında her yurttaşın diğerinin eşiti saymaktadır. Orantısız (ya da gerçek) eşitlik anlayışı ise şerefleri her yurttaşın sahip olduğu erdeme göre dağıtmayı öngörmektedir.⁵¹ Buna göre şereften bazı yurttaşlar diğerlerinden daha çok alabilecekleri gibi bazı yurttaşlar bu dağıtımdan hiç pay alamayacaklardır. Atinalı yabancı'ya göre orantısız adalet yasa yapımında yol gösterici ilke olmalıdır. Hakiki yasaları yaparken, yasa yapıcı üç şeyi amaçlar: özgürlük (köleliğin antitezi), arkadaşlık (fraksiyonlara ayrılmanın antitezi) ve bilgelik. Yasalara kölelik, Platon'un Yasalar adlı eserinin ana konularından birisidir. Yöneticiler yasaların kölesi olduklarında güvenlik ve iyi şeyler gerçekleşir. Aksine yöneticiler yasaları köleleştirdiklerinde, bölünmeler ve fraksiyonlar yaratarak 'polis'i yıkarlar. Bunların yanında ikna ve güç kullanma yasanın iki ayrı elementidir. İkna, güç kullanmadan daha iyidir. Fakat

ikna olmayacak kişilere ilişkin nasıl yaptırımlar uygulanacağına ilişkin hükümler de ikna olmayan yurttaşları yönetebilmek için yasalara eklenmelidirler. Son olarak, yasa 'nomos' ile 'physis'i olabildiğince birbirine yaklaştırmalıdır. Çünkü yasanın doğruluğu doğada (physis) bulunmaktadır.⁵² Öte yandan Platon'da adalet idesi ile 'nomos'a uygun davranmayı ilişkilendirme eğilimi de görülmektedir. Nitekim Sokrates kendisini mahkum eden Atina yasalarının yanlış olduğunu ileri sürerken, yine de sahip olduğu adalet anlayışı gereği kendisini o yasalara uymak zorunda hissetmiştir.⁵³

Platon 'nomos'un karşıtı olan 'anomos' kelimesini de anarşi, hukuksuzluk ve sosyal örgütlenmenin ve düzeninin bozulması anlamlarında kullanmaktadır. Nitekim Platon, Devlet adlı eserinde demokrasiyi anarşist bir özgürlük anlayışı ile, şehvet düşkününü bir ahlaksızlığın sınırlarında doluşmayı anlatan ve aynı kökten gelen anomia sözcüğü ile ilişkilendirir.⁵⁴

Platon doğayı esas almasıyla Protagorasçı relativizme ve konvansiyonalizme karşı cephe almıştır. Fakat onun esas aldığı doğa ya Yasalar adlı eserinde olduğu gibi kutsal akıl (divine reason) ya da Devlet adlı eserinde olduğu gibi zaman ve mekan ötesi değişmez formlar dünyasıdır. Aristoteles de doğal olana başvurarak relativizme savaş açmak istemiştir. Fakat o bunu

50 *Ibid*, s: 312

51 *Ibid* s: 312

52 Gouldner, Alvin W., *Enter Plato, Classical Greece and the Origins of Social Thought*, Basic Books Publishers, New York, 1965 s: 221. Burada Sokrates'in karşılıklılık (reciprocity) gereği yasalara uyduğu da ileri sürülebilecektir. Nitekim Sokrates'in de belirttiği gibi; yasanın kendisinden yasaya uyulmasını bekleme hakkı vardır. Çünkü o yasa anne ve babasının bir araya gelip evlenmesi, doğumu ve eğitimi için bir sığınak sağlamıştır. *Ibid* s: 221.

53 *Ibid* s: 221. Herodotus *anomos* kelimesini adaletin zıttı anlamında kullanmıştır. Herodotus'tan bu yana *nomos* ve *nomia* kelimeleri artarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu kullanımlarda *nomia* tanrısızlık, tanrılara saygısızlık, düzensizlik, devamsızlık, vahşi anlamlarında kullanıldığı gibi, Platon'un kullandığı gibi anarşi kelimesine eşdeğer anlamda da kullanılmıştır.

54 Keyt, David ve Fred D. Miller Jr., *Ancient Greek Political Thought* s: 312. Nitekim, Raphael'ın ünlü Atina Okulu adlı freskunda Platon ve Aristoteles birlikte okuldan ayrılırken Platon göğü işaret ederken, Aristoteles yeri göstermektedir.

Platon'un aksine duyular üstü bir standarda ya da varlığa başvurmadan yapmak arzusundadır. Aristoteles'in doğa (physis) kavramı ile kastettiği duyum organlarımızla algılanabilir ve değişime tabi bir alan olup, bugünkü fizikçilere ve biyologlara uzak bir kavram değildir.⁵⁵

Ünlü Yunanlı tragedya yazarı Sophokles'in Antigone oyununda Antigone'un, Kreon yasalarının erkek kardeşinin gömülmemesini öngören hükümlerine karşı, ebedi ve yazılı olmayan hukukun erkek kardeşini gömmesini öngören yasalarına başvurmasını Aristoteles, Antigone'nin konuşmasında physis adı geçerse de, doğal olana atıf yapma olarak değerlendirmektedir. Aristoteles 'iyi ve doğru' eylemlerin niteliğinin değişik topluluklarda çeşitlilik ve farklılık arzemesini bu eylemlerin physis (doğal olan)'a göre değil, nomos (burada insan yapımı anlamında)'a göre var olduğunu gösterdiğini ileri sürmektedir.⁵⁶

Aristoteles felsefesinde doğa (physis) üç alanda ilk görünümünü vermektedir. Bunlardan birincisine göre, 'polis' doğal olarak vardır. İkincisi insanın doğası ge-

reği politik bir hayvan olduğunu söyler. Üçüncüsü ise 'polis'in doğal olarak içinde yaşayan yurttaştan önce geldiğine ilişkin ön kabuldür.⁵⁷

Aristoteles'e göre nomos emir ve yasakları ile insanın yapıp etmelerini organize eden bir tür düzendir. Yasal olan insan aklının bir ürünüdür ve bu nedenle yukarıda sözünü ettiğimiz maddeye ilişkin dört nedenden doğal 'etkili neden' anlamında doğal olana aykırıdır. Fakat Aristoteles'e göre yasa, doğal 'amaçsal neden' anlamında, yani doğal insanın sonlarını desteklemek anlamında 'doğal' olabilir ve olmalıdır da.⁵⁸

Aristoteles'e göre insan yapımı şeylerin aksine doğal şeyler güç ile değil, doğal olarak bütüncüdür. Buna göre, Aristoteles için doğal bir varlık olan 'polis'in güç ile bir arada tutulması doğal olmayan bir şeydir. Bir başka deyişle zorlama ya da kaba kuvvet doğal halindeki 'polis'e yabancı ve doğal olmayan bir durum yaratır. Politik bir yapıda gücün alternatifi ve onun anti-tezi olan, istek ile yerine getirilen itaatın kaynağı olan 'ikna'dır.⁵⁹

55 *Ibid* s: 306

56 *Ibid* s:313

57 *Ibid* s: 313. Yeniden belirtelim ki, Aristoteles sadece Retorik adlı eserinde doğal hukuktan bahseder ve bu bahsedilişle birlikte bugüne kadar süren Aristoteles'in doğal hukukun teorik babası olup olmadığı yönündeki tartışmaları alevlendirir. Esasen doğal hukuk anlayışının teorisini ilk kez Çiçero yapmıştır. Bu anlamda ele aldığımız dönem açısından doğal hukukun nomos-physis ayrımında özellikle 'nomos'un bir anlamda içinden çıktığı physis ile karşılaştırılması ve ona benzetilmeye çalışılması Sokrates sonrası Yunan düşüncesinin önemli özelliklerinden birisi olmuştur. Bilindiği üzere, Helenistik dönem okullarından Stoacı düşünce yapısında bu öykünme çok belirgindir. Buna göre Stoacı düşünce insan isteminin doğaya uygun olması gerektiğini ve ancak bu hali ile erdemi içerisinde barındırabileceğini belirtir. Stoacı Yunan okulunun etkisinde şekillenen Roma düşüncesinin adeta 'nomos' ile 'physis'i birleştiren doğal hukuk anlayışını kavramsal olarak ortaya koyması bir tesadüf olmasa gerekir. Ancak doğal hukuk okulu temelli bu tartışma esas olarak Roma dönemini de içermek zorunda olduğundan ve bu makale ise eski Yunan toplumu ile modern kapitalist batı toplumlarının bir karşılaştırmasını içerdiğinden, stratejik bir kararla doğal hukuk anlayışının antik ve modern versiyonlarını bu çalışmada ele almadım. Kuşkusuz physis-nomos ayrımı açısından bu durum apayrı bir makalenin konusu olabilecek nitelikleri haizdir.

58 Aristoteles, *Politics*, translated by C.D.C Reeve, Hackett Publishing Company, Indianapolis, the USA s: 52a34.

59 Kelley, Donald, *The Human Measure*, s: 26. Esasen bu ayırmada kullanılan Yunanca kelimeler (*Physikon dikaion* ve *nomikon dikakion*) physis-nomos genel ayrımının özel bir kavramsallaştırılması olarak gözükmektedir.

Aristoteles'in adaletli olan ve olmayan hakkında söyledikleri de onun doğalcılığının göstergeleridir. Aristoteles politik adaleti doğal adalet (physikon dikaion) ve konvansiyonel adalet (nomikon dikaion) olarak iki ayırır. Bunlardan birincisi değişmeyen adalet olarak betimlenirken ikincisi değişebilir adalet olarak belirtilmiştir.⁶⁰ Ona göre sosyal ilişkinin içinde doğal olmayan hiçbir şey adaletli değildir. Aristoteles evrensel adalet ya da yasallıkla öznel adaleti ya da hakkaniyeti birbirinden ayırır ve sonucunu dağıtıcı ve denkleştirici adalet olarak ikiye ayırır. Buna göre dağıtıcı adalet doğal adalet ile Platoncu orantısız eşitlik anlayışının bir kombinasyonundan ibarettir. Bu yaklaşıma göre adaletli bir anayasa politik gücün doğa standartlarına göre ölçülen değerle orantılı olarak dağıtıldığı bir 'polis'in anayasasıdır. Aristoteles'in Politika adlı eserinde tanımladığı bu 'polis'in doğal standardı zenginlik ya da özgürlük değil, erdemdir.⁶¹ Bir başka deyişle, politik güç zenginlik ya da özgürlükten çok erdem ilkelerine göre dağıtılmalıdır. Doğru ve normal anayasa altındaki yöneticiler genel yararı amaçlayarak homonia (düzen)'ya varırlar. Yanlış ve anormal anayasa altındaki yöneticiler ise sadece kendi yararlarını amaçladıkları için statis (kargaşa) oluştururlar.⁶²

Aristoteles'e göre eğer bir kişinin düşünsel kapasitesi kendisini koruyamayacak ölçüde zayıf ise bu kimse doğa (physis) gereği köledir ve bu nedenle politik düzende köleleştirilebilir ve köle olarak kul-

lanılabilir.⁶³ Yine Aristoteles yaptığı rejim analizinde güce dayalı ve böylece doğal olana aykırı anayasaları despotik anayasalar olarak nitelendirmiştir. Böylelikle demokrasi⁶⁴, oligarşi ve tiranlık gibi despotik anayasal rejimlerin altında yaşayanlar gerçek anlamda köledirler.⁶⁵ Anlaşılan o ki Aristoteles'in gerek ideal 'polis'inin oluşumunda (ki erdem önemli bir yer tutar) gerekse insan ve toplum anlayışında oldukça idealleştirilmiş bir physis (doğa) anlayışı ile karşı karşıyayız ve bu physis onun eserlerinde nomos (geniş anlamda yasalar ve insan yaşamını düzenleyen her türlü kural ve kaideler) için önemli ve ideal bir referans kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır.

Aristoteles'in aksine Protagoras da gerçek üzerine olan çalışmasında 'insanı herşeyin ölçüsü' yapmak suretiyle bu alanda relativizme doğru en köklü adımlardan birisini atmıştı. Bu ilkeye göre eğer rüzgar beni üşütüyor fakat aynı rüzgar başka birisini üşütmüyorsa o zaman o rüzgar benim için soğuk fakat o başka birisi için soğuk değildir.⁶⁶ O taktirde tüm toplulukları ve tüm 'polis'leri kapsayan, herkese her yerde ve her zaman uygulanabilir ebedi ve genel yasalar peşinde koşmak boş bir uğraştır. Bu anlamda adalet de toplumdaki topluma değişen göreceli bir kavramdır. Protagoras'da gördüğümüz şey 'nomos' için idealleştirilmemiş bir 'physis' anlayışıdır.⁶⁷

Yukarıdan beri eski Yunan düşüncesinde 'nomos' ve 'physis' hakkında söylediklerimizden aşağıdaki sonuçlar çıkartılabilir düşüncesindeyim:

60 Keyt, David; *Ancient Political Thought*, s:312.

61 *Ibid* p.: 313

62 *Ibid* s: 314 Aristoteles'in ideal 'polis'inde çiftçiler de köledirler. Ancak Aristoteles bu son kölelik durumunun physis gereği mi yoksa yasa (nomos) gereği mi olduğundan söz etmez.

63 Aristoteles'e göre demokrasi de sonuçta erdeme değil, sayısal güce dayalı siyasi bir rejimdir.

64 *Ibid* s, 314

65 *Ibid* s: 306

66 Bu noktada yine belirtmek gerekir ki; Protagoras gibi relativist sofistler dahil eski Yunan düşüncesinde mitolojik dönemden bu yana değişmeyen düşünce yapısına göre physis'in düzeni ilahi-manevi ve etiksel bir düzendir. Aslolan onun içerisinde şeylerin yerini ve anlamını tespit etmektir.

67 <http://plato.stanford.edu/entries/episteme-techné/>. 22 Şubat 2011.

Antik Yunan düşüncesindeki Hukuk (nomos) ve Bilim (episteme ve physis) mitolojik, kozmolojik ve antropomorfik dönemlerde ele alınarak incelenmesi gereken ve Yunan toplumunun kendi toplumlarına ve doğaya bakışlarını en temelden anlamamızı sağlayacak sosyolojik ideal tiplerdir.

'Nomos'un kavramlaştırıldıktan sonra bir kavram olarak 'physis'in dışında (karşıtı-antitezi olarak değil) görülmeye başlanması yaklaşık olarak M.Ö. V. yüzyılda olup, bu Yunan düşüncesinin insana yöneldiği döneme tekabül etmektedir. Bundan önceki dönem esasen Yunan düşüncesinde 'nomos'un aşamalı olarak 'physis'ten ayrılarak V. yüzyılda bağımsızlığını kazanacağı bir sürece tekabül etmektedir. Bunun yanında, Yunan düşüncesinde 'nomos'un insanın düzen sağlamaya yönelik tüm gelenek, görenek ve yapıp etmelerini içeren genişlikteki anlamı, zaman içerisinde daha çok hukukun sözlü ve yazılı anlatımını içeren daha dar, ama net bir çerçeveye oturmaktadır.

Yunan düşüncesindeki doğa (physis) bugün nesnel toplama olarak gördüğümüz doğadan daha başka bir şey olarak görülmüştür. Bu anlamda doğada yer alan şeylerin ne oldukları ve gelişme esaslarını anlamaktan çok onların evrendeki yerleri, işlevleri ve anlamlarını içeren bir bakış açısı 'physis'e ilişkin düşüncede esas olmuş ve bu anlamda Yunan düşüncesi, manevî etik ve ilahi niteliğini hep korumuştur. Nomos sözcüğü de mitolojik dönemdeki dinsel ve manevî anlamlarını sonraki dönemlerde de büyük ölçüde muhafaza etmiştir.

Modern felsefeye ve hukuki düşünceye de büyük etkileri olan Platon ve Aristoteles'in düşüncesinde physis, evrensel nitelikte bir nomos için öykünülmesi gereken ideal bir başvuru kaynağı olarak görülmüştür.

Şimdi modern zamanlarda yaşanan gelişmeleri daha yakından inceleyebiliriz:

Episteme'den Modern Bilime; Antik Physis'ten Modern Doğaya

Bilim sözcüğü ilk kullanıldığı tarihten bu yana en köklü etimolojik evrime uğramış sözcüklerden birisidir. Esasen Türkçe'ye bilim olarak çevrilen, İngilizce ve Fransızca'da 'science' olarak kullanılan kelimenin etimolojik kökeni Avrupa Ortaçağına kadar gitmekte olup Latince 'scientia' kelimesine dayanmaktadır. Gerek 'scientia' gerekse 'science' kelimeleri Yunanca 'episteme' kelimesini tercüme etmek için kullanılmıştır. Antik dönemde Yunanca 'episteme' kelimesi, özellikle Aristoteles'te, güçlü bir felsefi kullanımı ifade etmiş ve modern zamanlardaki 'science'ın tek tek olgulardan genellelemeye giden tümevarımsal değil, genellemelerden tek tek olgulara giden tümdengelsel ve mantıksal olarak inşa edilen, kullanılabilir ve öğretilebilir bir güvenilir bilgi türü olarak düşünülmüştür. Diğer bir deyişle, 'bilim (science)' kelimesinin modern kullanımı içinde deney (experiment)'i de barındırırken, antik Yunan'da 'episteme' deneyi içermemektedir.⁶⁸

Bilim kelimesi günümüzde giderek daha çok spesifik ve sınırlı bir kullanıma

68 Yukarıda da belirttiğim gibi; episteme'nin bir bilme türü olarak o bilgiye ilişkin yapma (techne)'yi de içerdiği antik Yunan'daki kullanımında (Xenophon, Sokrates, Platon) açıkça görülmektedir. Hatta episteme ve techne kelimeleri birbirlerinin yerine de kullanılmıştır. Episteme- techne ayrımını ilk kez Aristoteles'te (Nikomas'a Etik, VI. Kitap) görmekteyiz. Ancak bu ayrım antik Yunan felsefesindeki düşünsel bir dönüşüme tekabül etmemektedir. Nitekim Aristoteles eserlerinin birçok bölümünde episteme ve techne'yi kendisinden öncekiler gibi bir bütünlük içerisinde kullanmıştır. Modern zamanlarda ise dönemin hakim paradigmasını oluşturan dualist Kartezyen düşüncedeki teori-pratik ayrımını, bilim (science) ve teknoloji (technology)'nin net ayrımında görüyoruz. Modern kullanımda bilim pratik değil, teorik bir biçime bürünmüş, teknoloji ise o teorinin pratiğe dönüşümü olarak anlaşmıştır.

ulaşmıştır. İlk bölümde de belirttiğimiz gibi 'episteme' kelimesi, eski Yunan'da (hatta bir ölçüde Ortaçağ Hıristiyan dünyasının kullanımında) genel anlamda herhangi bir şeye ilişkin bilme durumu ya da gerçekliği anlamlarında kullanılırken, bu kullanım zaman içerisinde yok olmuş ve modern zamanlarda bilim doğanın-ki bu artık antik dönemdeki physis değildir- belli kısımlarına ilişkin çok spesifik bir öğrenme biçimi şeklini almıştır.⁶⁹ Özellikle XIX. yüzyıldaki pozitivist gelişmelerden sonra bugün bilim özellikle üniversite eğitiminde felsefeyi de içeren sanatın (arts) karşısında konuşlandırılmıştır.⁷⁰

Günümüzde modern bilim olarak adlandırdığımız şey XVI. ve XVII. yüzyıllarda eski Yunan ve Hıristiyan düşüncesine karşı geliştirilmiş teorik bir duruş ve doğayı kavrayış biçimidir. Modern bilim-

sel düşüncenin başlangıcı Polonyalı keşiş Kopernik'in evrene ilişkin olarak yaptığı geleneksel dünya merkezli evren anlayışından merkezinde güneş olan ve gezegenlerin onun etrafında dairesel bir eksenle döndükleri bir evren anlayışına geçiş olarak gösterilmektedir. Aslında geleneksel bilimsel yaklaşımlara en köklü karşı çıkışı, bilimin farklı bir amaca yönelmesi ve farklı bir yöntem kullanması gerektiğini eserleriyle vurgulayan İtalyan gökbilimci, fizikçi ve matematikçi Galileo Galilei'de görüyoruz.⁷¹ Galileo hıristiyan teolojisinin gök cisimlerini kutsal bir hiyerarşiye oturtan ve onların mükemmel olduklarını iddia eden bakış açısına karşı çıkmış ve aslında gökyüzünde sanıldığı gibi mükemmel ve kusursuz bir düzen olmadığını iddia etmiştir. Örneğin, ayın düzensiz yüzeyi, kuyruklu yıldızlar ve güneş noktaları gibi astronomik gerçeklikler ile deneysel gözlemler

69 R.G. Colingwood, *Galileo'nun doğayı tanrının matematiksel bir dille yazdığı bir kitaba benzetmesinden yola çıkarak Galileo'nun antik Yunan'daki Pythagorasçı ve Platoncu bakış açısını yeniden dile getirdiğini öne sürmektedir. Oysaki söylenenler benzer gibi gözüke de Galileo içinde yaşadığı dünyayı her türlü mistik bakıştan, maneviyattan ve tanrısalıktan uzak bir bakış açısıyla ele almıştır. Bu doğa artık Pythagoras'ın ve Platon'un 'physis' olarak kendi maneviyatı içinde düşündükleri bir doğa değildi. Çünkü onların sayılara ve matematiğe bakışı Galileo ile aynı değildi. Örneğin; Pythagoras için sayıların mistik bir karakteri vardı ve belli sayılar doğada ve çevremizde var olan belli fenomenlerle ilişki içerisindeydi. Galileo için ise sayılar doğayı okumamızı sağlayan araçlardı. Hiçbir maneviyatı ya da mistisizmi içinde barındırmayan doğa bir nesnel toplama idi. Bu bakış modern zamanlarda M.Weber'in deyimiyile doğanın büyüünün bozulması ((disenchantment) sürecinin başlangıcını teşkil etmektedir diyebiliriz. Colingwood modern doğa görüşüne geçişi Hegel ile birlikte başlatmaktadır: Hegel'in Kant'tan ayrılarak şeylerin özünün bilinebileceğini ileri sürmesi, doğayı ruhun kaynağı olarak yeğleyen maddeci görüşü yeğlemesi ve Kant'ın aksine fiziksel evrenin kurgusal değil gerçek olduğunu ileri sürmesi modern doğa görüşünü kuşkusuz etkilemiştir. Bunun dışında, Colingwood'un belirttiği gibi, XIX. yüzyılda Bergson'da doruğa ulaşan evrimci dirimibilimsel anlayışın modern zamanlardaki pozitif bilim yaklaşımı da vardır. Ancak bu Colingwood'un yaptığı gibi modern zamanlardaki doğa yaklaşımını Rönesansçı ve Modern doğa görüşleri olarak ikiye ayırmamızı da gerektirmez. Colingwood'un da belirttiği gibi Rönesans dönemi de dahil, modern zamanlarda 'doğa'ya bakışta gerçekleşen temel dönüşüm ruhun 'doğa'dan kovulması ve 'doğa'nın bir ölü nesnel haline gelmesidir. Bununla birlikte, modern zamanların ilerleyen dönemlerinde yaşanan başka bir dönüşüm 'doğa'ya modernitenin temel yaklaşımlarından birisi olan 'ilerleme' kriteri ile bakılmasıdır. 'Doğa'da olanlar ya da yaşananlar döngüsel değil, ilerleyicidir ve bu da XIX. yüzyılda karşımıza evrim olarak çıkmaktadır. Bu konudaki ayrıntılı tartışma için bkz. R.G.Colingwood, *Doğa Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, İmge Kitabevi, İstanbul, 1999.*

70 Ortaçağda Hıristiyan teolojisi, eski Yunan düşüncesinde görülen Varlığın Büyük Zinciri (*The Great Chain of Being*) düşüncesiyle var olan şeyleri birbirine bağlayan ve özellikle Aristoteles'te görülen yaşamdaki herşeyi gittikçe yükselen hiyerarşik bir düzene oturtan Yaşam Merdiveni (*The Ladder of Life*) anlayışına uygun olarak yerin en alta konduğu ve gök cisimlerini mükemmel işleyen tanrısal bir hiyerarşik düzenin parçaları olarak gören bir kozmos fikrine sahipti.

71 Russell, *ibid* s: 525

geleneksel ‘Varlığın Büyük Zinciri’ yaklaşımına uymuyordu.⁷² Yeni çağın bilim adamları gözlemlere, duyusal algılara, ve deneylere öncelik veriyor, teorilerini buna göre oluşturuyor ve o teorileri de deneysel gözlemlerin testine tabi tutuyorlardı.

Bertrand Russell’a göre modern dünyayı ondan önceki yüzyıllardan ayıran hemen her şey bilime atfedilebilir. Russell haklı olarak XVII. yüzyılda başlayan bu süreçte bilim tarafından ortaya konulan kavramların felsefeyi de temelden etkilediğini belirtmektedir. Nitekim modern felsefenin kurucusu sayılan Descartes, XVII. yüzyılda ortaya konan bilim anlayışının yaratıcılarından birisi sayılmaktadır.⁷³Eski Yunan düşüncesi doğasal araştırmaları etik yaklaşımlara ikincil kılmıştı. Bilimin ve esasen tüm yaşamın amacı dünyanın verili gerçeğini kabul etmek, onaylamak ve kutsamaktı. Aslıolan bu düzen içerisinde var olan şeylerin yerini ve anlamını kavramaktı. Bu uğraş ise, yine yukarıda belirttiğimiz üzere, temelde etik ve manevi bir uğraştı. Yeni bilimsel bakış, kendi bakışınca var olan gerçekliğe hiçbir şey eklemeyen ve onu kutsayan bu anlayışa karşı çıkmıştır. Francis Bacon’a göre doğal şeylerin nedenini açıklarken onlara Tanrının tüm evrene ilişkin var olan planına yönelik olarak birtakım esaslı unsurlar atfetmenin hiçbir pratik değeri yoktu. Francis Bacon, Fransız meslektaşını düşünür Descartes gibi herşeyden önce pratik bir bilimin varlığını elzem görüyordu. Ona göre bilmek esasen yapabilmektir. Modern teknolojinin ortaya çıkmasını sağlayan bu bakış esasen insan-

lara doğa üstünde daha büyük bir güç verecek ve Descartes’in deyimiyle insanın varlığının rahatlamasına yol açacaktı.⁷⁴ Öte yandan, Aristotelesçi terminoloji ile konuşursak yeni bilim anlayışı şeylerin nedenlerine ilişkin olarak ‘amaçsal neden’ değil, süreçlere ilişkin olarak ‘etkili neden’ üzerinde duruyordu. Esasen ‘neden-sonuç’ ilişkisini öne alan bu yaklaşım olguların neden maddenin öyle davranmasına yol açtığı sorusunu bilimsel araştırmaların merkezine koyuyordu. Bu bakışın beklenen sonucu doğanın mekanik bir modellemesiydi. Doğa bir saat gibi görülmeliydi ve bilim adamları bu saatin nasıl çalıştığını anlamak için onun iç mekanizmasının çalışma esaslarını ya da yasalarını ortaya koymalıydılar. Bu bakış açısında manevi-etiksel bir yön yoktu ve olamazdı. Doğa artık içinde tanrıların dolaştığı veya Tanrı ya da tanrıların müdahale ettiği, ruhu olan ve yaşayan bir şey değil, esasen metafizik anlamda ölü bir nesne idi. Bu bakış Kartezyen felsefenin akıl-beden ve özne-nesne ayrımlarına bire bir uyan bir bakıştı. İnsan merak içerisinde doğayı inceleyen, onu anlamaya çalışan ama ondan ayrı olan bir özne, doğa ise kendine özgü yasaları olan, keşfedilmeyi bekleyen ve ancak merak içerisinde yapılan bilimsel çalışmalarla yapısı çözülebilecek bir nesnelere toplamı idi. Bu nesnelere doğası ya da yasaları keşfedildikçe doğa (nature) da hakimiyet altına alınabilecek ve ona, insan yapımı diğer şeylerde olduğu gibi, bir düzen verilebilecekti. Ama bu düzen artık doğanın kendi düzeni değil, insanın doğaya verdiği düzen olacaktı. Bir

72 *Burası, modern bilimin ortaya çıkışında saf anlamda bilme ya da bilmek için bilmenin ötesine geçen ve doğayı hakimiyet altına almaya çalışan ideolojik bakışın çıkış noktalarından birisi olarak görülebilir.*

73 *Kuşkusuz bu süreci başlatan bilim adamları ve felsefecilerin yol açtıkları değişimin ne kadar köklü olduğunu ve belirttiğimiz teorik ve pratik sonuçlara yol açacağını en azından bu ölçülerde düşündüklerini ileri sürmek gerçekçi olmaz. Onlar bir yerlerde tıkanma olduğunu farkındaydılar ve bunu aşmak istiyorlardı. Ama ortaya koydukları bilimsel ve felsefi yaklaşımlar ünlü bilim felsefeci Thomas Kuhn’un deyimiyle bir paradigma değişimine tekabül ediyordu. Bu konuda bkz., Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, Chicago, 1996.*

74 *Descartes ile başlayan modern felsefe de bu Kartezyen ayrıma dayanmaktadır.*

başka deyişle, doğanın vahşi düzeni yerine insana ve onun hedeflerine hizmet eden ve bu anlamda araçsallaşmış ve ehlileştirilmiş olan doğa, artık antik düzende Physis olarak nitelenen şeyden başka bir şeydi. Herşeyden önce o varlıklar ve yaşamlardan oluşan manevi bir birlik ve düzen değil, şeyler ve nesnelere oluşan bir kümeler bütünüydü.⁷⁵Nesneleşmiş bu doğayı anlamaya çalışan ise özne olan insandı.⁷⁶ İngiliz fizikçi Newton'a göre bütün evren sonsuz bir şekilde belirlenmiş matematik ilkelere göre düzenlenmişti ve hareket ediyordu.

⁷⁷ Ayrıca bu dönem nitelikten çok niceliğin, yani sayıların ve matematiğin önem kazandığı bir döneme işaret etmektedir. Yalnızca Galileo'nun değil, çok sonraları Einstein'ın da doğanın matematik ilkelerle okunabileceğini düşünmüş olmaları bir tesadüf değildir. Esasen Isaac Newton'un kitabının adı da bildiğimiz üzere Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri'dir. Modern zamanlarda matematiğin önem kazanmasının bir diğer sonucu da ölçmenin bir değer olarak yaşamımıza girmesidir. Artık adeta nicelleştirilemeyen, sayılara indirgenemeyen, ölçülemeyen şeylerin bilimsel bir değeri kalmamıştır.

Esasen bu bakış doğa dahil dünyanın spesifik bir rasyonelleştirilmesinden başka birşey değildi. Burada üzerinde durulması gereken husus antik Yunan'da Platon ve Aristoteles gibi filozofların, hatta ondan

önceki doğa filozoflarının yaptığının da dünyanın spesifik bir rasyonelleştirilmesi olduğudur. Ancak antik Yunan'daki rasyonelleştirme çabasında dünya bir olgular yığını olarak görülmedi. Olgular üstü ve olgu dışı birtakım ilke ve nedenler, kutsal güçler vs. bizatihi dünyanın içerisinde düşünüldü. Sırf bu nedenle mitolojik düşünce sonrası Yunan rasyonelleşmesi manevi bir düzen kurmuştu. Bu dünya aslında duyularımıza, ideallerimize ya da dinsel inançlarımıza göre oluşmuş bir kozmos, bir büyük dünyasıydı.

Modern zamanlarda Aristotelesçi anlamda 'etkili neden'e vurgu yapıp süreçler üzerinde duran, doğayı mekanik ve matematik ilkelere göre açıklamaya çalışan ve gözlem ve deneye dayanan yeni bakış ise son üçyüzyıl içerisinde doğa üzerinde insanın kesin hakimiyetini sağlayacak süreci de hızlandırmıştır. Bu bağlamda yeni bilim moral-manevi ilkeler altında değil, güç-iktidar ilkesi⁷⁸ altında kendisine yön bulmuştur ve bulmaktadır. Sona yönelik amaçsal nedenin inkarı ile etkili neden üzerinde yoğunlaşma batıda bilimini manevi/ahlaki değerlerden ayırmış, kimilerine göre bu değerlerden kurtarmıştır.⁷⁹ M. Weber modern zamanlardaki rasyonelleştirmenin dünyayı eski anlam düzeninden koparttığını, büyü-sünü ortadan kaldırdığını (disenchantment) belirtmektedir. Bu dünya Weber'e göre artık büyüü yitmiş bir dünyadır.⁸⁰

75 *Ama tüm bunların ardında yine bir yaratıcı gücün olduğunu öne süren bir 'tasarım argümanı' da modern çağlar boyunca hep varolagelmıştır. Fakat D. Hume ve I. Kant gibi filozoflar yarattığı maddi şeylere bakarak tanrısal bir güce ulaşmanın bir mantıksal yanlışlık olduğunu, tanrısal olmayan şeylerden Tanrının varlığına ulaşamayacağını ileri sürmüşlerdir. Eğer Tanrı yarattığı şeylerden radikal olarak farklı ise yaratılan şey üzerinden mantıksal olarak tanrıya ulaşmak mümkün olmayacaktı. Esasen Darwin'in teorilerinin temelini oluşturan doğal seleksiyon kuramı bir tasarımcının olmadığını belirtiyor, tesadüfleri öne çıkartıyor ve Tanrısal tasarıma değil, yaşamda kalma mücadelesine vurgu yapıyordu.*

76 *Burada güç-iktidar kavramını hem politik iktidarı içeren makro iktidar, hem de Foucaultçu anlamda yaşamın her alanında görebileceğimiz mikro iktidar ilişkileri olarak anlamak gereklidir düşüncesindeyim.*

77 Johnson, Ian; *ibid* s.3

78 *Özlem, Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, s: 68

79 Kelley, Donald R.; *The Human Measure Social Thought in the Western Legal Tradition*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1990, s:12.

Modern Zamanlarda Hukuk-Bilim İlişkisi

Donald R. Kelley'e göre eğer doğa kitabı Galileo'nun düşündüğü gibi matematik dilinde yazıldı ise insan doğasının sosyal biçiminin kitabı da, en pratik durumlarda, hukukun dili tarafından yazılmıştır.⁸¹ Antik Yunan'daki 'nomos' kavramına modern zamanlarda en yakın kavram Gustav Hugo ve John Austin tarafından Ortaçağ hukukundan alınan 'pozitif hukuk' kavramıdır.⁸²

Günümüzde var olan hukuk-bilim ilişkisini yetkinlikle anlayabilmek için modern zamanlarda gerçekleşen felsefi dönüşüme de kısaca göz atmamız gerekmektedir. Modern zamanların kurucu felsefesi Descartes ile başlayan Kartezyen felsefedir. Gerek Sokrates öncesi ve gerekse Sokrates sonrası düşünürler aklın bedene ait olduğunu ve onunla birlik içinde yaşadığını düşünmüşlerdi.⁸³ Yine R.G. Colingwood'a göre Yunan doğa düşüncesini Rönesans doğa düşüncesinden ayıran şey Yunanlıların doğadaki düzenliliğin (kozmos) kaynağının doğanın kendi aklı olduğunu düşünmeleri olmuştur. Rönesans düşüncesinde ise akıl -esasen Ortaçağda kazandığı- aşkın (transandantal) niteliği ile öne çıkmış ve doğanın dışında bir yaratan akıl olarak düşünülmüştür.⁸⁴ Kuşkusuz modernitenin ilerleyen aşamalarında

bu üst akıl insan merkezli bir bakışta insan tarafından kullanılan akıl olacak ve bu akıl doğayı düzenleyen (bir anlamda yeniden yaratan da diyebiliriz) ve insanın hizmetine sokan akıl haline gelecektir. Nitekim Colingwood antik Yunan'daki Sokrates'in yerine yeni çağda (ki bunu modern zamanlar olarak da okuyabiliriz) Berkeley'i koymakta ve yeni çağda sorunun aklın özü bakımından kendisinden farklı bir işleyişe sahip, zihinsel değil mekanik olan doğayla nasıl bir bağ kurabileceği sorunu olduğunu belirtmektedir. Berkeley, Hume, Kant ve Hegel'i uğraştıran temel sorun budur. Verilen yanıt ise aşağı yukarı aynıdır: akıl doğayı kurar.⁸⁵

Gerçekten de modern zamanların hakim felsefesi olan Kartezyen felsefe antik zamanların aksine doğaya ve insanlara bütüncül değil, dualist bir bakış ile bakar.⁸⁶ Bu anlamda özne nesneden, akıl bedenden, teori pratikten, somut soyuttan, ideal olan gerçeklikten ve doğa kültürden kesin çizgilerle ayrılmıştır. Felsefi alandaki bu dualizmin yanında, yukarıda da vurguladığımız gibi, doğa bilimlerinin ve ona bağlı olarak gözleme ve deneye dayalı bilginin epistemolojik olarak öne geçtiği ve aynı süreçte yöntemsel açıdan tümevarım yönteminin ağırlık kazandığı bir süreçtir bu.

80 *İbid* s: 10. Burada elbette Nomos ile ilişkin kıldığımız pozitif hukuk kavramı yazılı hukuku, legal pozitivism ise hukuka ilişkin felsefi bir yaklaşımı göstermektedir.

81 Nitekim eski Yunan düşüncesinde kullanılan 'psyche' kelimesi yaşam, akıl, nefes ve ruhun birleşimine verilen bir addır. Burada bedeni ayrıca belirtmeye gerek yoktur, çünkü o akıldan ayrı düşünülmemiştir.

82 Colingwood, *ibid*, s: 24..

83 Colingwood. *ibid*, s: 16.

84 Kuşkusuz modern zamanlarda Spinoza ve Hegel gibi Kartezyen dualizme karşı çıkan monistlerle, Roman-tiklerin ve Schopenhaur, Nietzsche, Heidegger gibi birçok düşünürün Kartezyen düşüncenin merkezindeki 'akla' yönelik şiddetli eleştirilerini de görmekteyiz. Ancak modern zamanların bilimsel düşünceye hakim olan felsefi paradigması günümüze değin Kartezyen düşünce olmaya devam etmiştir.

85 Santos *ibid* s: 14. Yine vurgulamakta yarar var ki; belirttiğimiz eğilim modern zamanların hakim felsefi ve bilimsel eğilimi olmuştur. Bu anlamda, örneğin Hegel Naturphilosophie' de eski Yunan düşüncesinin de etkisiyle anti-mekanikçi ve organikçi bir tutum takınmıştır. Benzer tutumları Hegel sonrası düşüncede de görmekteyiz.

86 *İbid* s: 15

Modern zamanlarda bilmek demek öncelikle rakamlarla ifade edebilmek, sonra parçalara ayırabilmek, sonra klasifike edebilmek ve ardından da parçalar arasında sistematik bir ilişki tesis edebilmek demektir. Nitekim Descartes'a göre (modern) metodun en temel ilkelerinden birisi zor bütünleri olabildiğince parçalara ayırmaktır. Bu anlamda, bilimsel bilgi formal nedene öncelik tanıyarak bir anlamda mekanist belirlemeciliğin önünü açtı ve bilme; faydacı, fonksiyonel bir hal alarak gerçekliği anlamaktan çok onu kontrol etme ve dönüştürme kapasitesi olarak görülmeye başlandı.⁸⁷ Bu bağlamda, Newton'un kozmik düzene ilişkin kompleks yapıyı basit yasalarla ifade etmesi modern bilimin düşünce sistematikliğini modern zamanların hegemonik rasyonalitesi haline getirmekle kalmadı, sonraki gelişmeler bu rasyonaliteyi toplum bilimleri alanında da hakim kıldı. Bir başka deyişle Kartezyen rasyonalite ve Bakoncu ampirisizm XIX. yy'da pozitivist dönüştü. Bilimsel pozitivist için de yalnızca iki tür bilimsel bilgi vardı: mantık ve matematik ile doğal bilimlerin mekanist modelini takip eden ampirik bilimler. Sosyal bilimler bunun dışında kalmadı.⁸⁸ Nitekim sosyal bilimler alanında ilk ortaya çıkan bilim dallarından sosyoloji tamamiyle bu ilkeler üzerine kuruldu. Onu takip eden ekonomi, antropoloji ve sonrasında siyaset bilimi de bu pozitivist etkinin dışında kalmadı.

Modern zamanlarla modern öncesi zamanlar arasındaki önemli bir fark da modern zamanlarda etiğin rasyonelleştirilmesi ve geleneksel ahlaki değer ve erdemlerin içeriğinin bu rasyonalite tarafından test edilmesidir. Bu süreç özellikle Kant'ın felsefesiyle birlikte ivme kazanan ve etik

değer yaratma gücünün tanrıdan alınıp insana verildiği bir düşünsel sekülerleşme dönemiyle birlikte düşünülmelidir.

İşte hukuk tüm bu süreçlerden ve etkileşimlerden bağımsız olamazdı ve olmadı da. Batı düşünce ve hukuk geleneğinde antik zamanlardan (Yunan ve Roma dönemi dahil) bu yana retoriğe verilen önemin bilimsel-teknolojik rasyonalitenin hegemonik bir karakter kazandığı ve pozitivist egemen olduğu modern zamanlarda ortadan kalkması bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Hukuk her zaman-özellikle antik zamanlarda- retoriğin önemli alanlarından birisi oldu. Roma hukukunda da retorik üzerinden yapılan hukuksal tartışmalar önemli bir yer tutuyordu. XIX. yüzyıldaki kodifikasyon hareketi ve ona eşlik eden legal pozitivistizm legal bilim lehine legal retoriği reddetti.⁸⁹

XIX. yüzyılda hukuktaki pozitivistizm ekonomik faydacılık, mekanik monizm ve sosyal Darwinizm gibi akımlardan da etkilendi. Yine doğal bilimlerin uygulamada gösterdiği başarı bunların araştırma yöntemlerinin sosyal bilimlere de uygulanmak suretiyle sosyal davranışın, hatta fiziksel alanın, sosyal teknik ve stratejilerle kontrol edilebileceği inancını doğurmuştur.⁹⁰ Bu inancın varlığının modern zamanların en önemli normatif etkinliği olan 'pozitif hukuk yaratma' etkinliğince göz ardı edilmesi düşünülemezdi. Esasen doğal bilimlerin doğaya egemen olma amaçları, aynı metodolojiyi benimseyen sosyoloji gibi yeni sosyal bilim alanlarında da toplumu tanıyarak dönüştürme, yeni bir toplum yaratma gibi modernist inanç ve ideolojileri besledi. Santos'un haklı olarak vurguladığı gibi bir norm olarak hukuk aynı zamanda

⁸⁷ *Ibid* s: 39.

⁸⁸ Wieacker, Franz, *A History of Private Law in Europe*, translated by Tony Weir, Oxford University Press Oxford, UK, 2000. s: 19.

⁸⁹ *Ibid* s: 4-5

⁹⁰ *İşıktaş, Yasemin; Hukuk Felsefesi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010 s: 349.*

bilim olarak hukuk olmalıdır yönündeki düşünce çağdaş sosyal teoride de önemli bir geleneğe sahiptir. Montesquieu'dan Saint Simon'a Bentham'dan Comte'a, Beccario'dan Lombroso'ya kadar XVIII. ve XIX. yüzyılın sosyal düşüncesinde hukukun buyruklarının sosyal davranışa ilişkin bilimsel bulguların uygulayıcısı olması ve bu yolla bilim temelli sosyal bir düzen yaratılması görüşü çok önemli bir yere sahip olmuştur.⁹¹ Kuşkusuz topluma şekil ve yön vermede kullanılabilir en etkin normatif araç hukuktur. Bir anlamda pozitif hukuk, ideolojik-politik bir amacın tekniği olarak kullanılabilir etkin bir normatif araç olarak görülmüştür. Hukukun bilimleşmesi ve doğa bilimlerinin neden sonuç ilişkilerine dayalı araçsal rasyonalitenin hukukta egemen olması böylesi bir sürecin ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir düşüncesindeyim. Hukuk normunu belirli bir davranışın gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesi konusunda zorlayıcı bir tasarruf olarak görüp, hukuku temel olarak güç, zorlama ve yaptırım çerçevesinde ele alan hukuksal pozitivist yaklaşımları (Bentham, Austin ve Kelsen)⁹²hukuka ilişkin hakim bakışın anlattığım tarihsel süreçten nasıl etkilendiğini bizlere açık bir şekilde gösteren örnekler olarak değerlendiriyorum. Kanaatimce XIX. yüzyıldan iti-

baren hukukta etkin olan ve hukuku metafiziksel unsurlardan temizlemeye çalışan, hukuk ile ahlakı kesin çizgilerle ayıran bu pozitivist yaklaşımların hukuku neredeyse bir tekniğe⁹³ indiren anlayışlarına en güzel örneklerden birisi de hukuku 'egemen gücün emri' olarak gören (J.Austin) bakıştır.⁹⁴

Sonuç olarak; bugün modernite bize son derece zengin ve karmaşık bir paradigma sunmakta. Santos'un deyimiyle bu paradigma iki temel sütun üzerinde durmaktadır. Bu sütunlardan birisi 'düzenleme' (regulation), diğeri de 'kurtuluş (emancipation) sütunudur. 'Düzenleme' sütunu Devlet ilkesi (ki modern zamanlarda Hobbes tarafından yetkin bir biçimde formüle edilmiştir), Pazar ilkesi (Locke ve Adam Smith) ve Topluluk ilkesi (Rousseau'nun sosyal ve politik teorisi) tarafından oluşturulmuştur.⁹⁵

'Kurtuluş ilkesi' Max Weber tarafından yetkin bir şekilde ortaya konduğu üzere üç tür rasyonel mantık tarafından inşa edilmiştir. Sanat ve edebiyatın estetik-mana rasyonalitesi, bilim ve teknolojinin yukarıda sözünü ettiğimiz kavramsal-araçsal rasyonalitesi ve etik ve hukukun moral-pratik rasyonalitesi.⁹⁶ İşte modernite paradigması Kurtuluş ilkesi ile Düzenleme ilkesinin düzenli ve karşılıklı gelişimini ve bu geli-

91 *Kimi zaman bir (sosyal) bilimsel disiplin olarak görülen hukuk teorisinin pozitif hukuka olan yansımaları karşımıza ceza hukukundan çevre hukukuna ve fikri ve sınai mülkiyet hukukundan idare hukukuna kadar salt bir 'teknik' olarak hukukun çok değişik görünümlerini çıkarmaktadır. Kuşkusuz bu görünümlere ilişkin inceleme ayrı bir yazının konusudur.*

92 *Esasen hukukun bilim olup olmadığı tartışması Kıta Avrupası'nın Roma-Germen hukuk geleneğine özgü bir tartışma olsa da, Anglo-Sakson hukuk geleneğinde de gördüğümüz hukuku tamamen moral alandan ayırmaya ve metafizik unsurlardan temizlemeye çalışan hukuksal pozitivist yaklaşımlarda bulunan neden-sonuç ilişkilerine dayalı kavramsal-araçsal rasyonalitenin hakim pozisyonu göz önünde bulundurulduğunda, modern zamanlardaki hakim bilimsel rasyonalitenin bu ikinci gelenekte de egemen olduğu görülecektir.*

93 Santos, *De Soussa Boaventura, Toward a New Common Sense; Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition*, Routledge, NY, 1995. s: 2

94 *Ibid* s: 2

95 *Ibid* s: 2

96 *Esasen F. Bacon Novum Organum adlı eserinde modern zamanların başlangıcında bilimin insanlığı doğanın hakimi ve sahibi yapacağı yönündeki öngörüsü gerçekleşmiş, bilim sadece doğanın hakimiyeti için değil, içinde yaşadığımız topluma hakim ve sahip olma yolunda da kullanılan bir enstrüman haline gelmiştir. İşte hukuk bu büyük projenin dışında kalamamış, ona tabi olmaktan kurtulamamıştır.*

şimin bireysel ve toplumsal yaşamın tam rasyonel hale getirilmesi amacına hizmet etmesini hedeflemektedir. Bu bakışa göre, bu iki sütunun birbirine bağlılığı potansiyel olarak birbiriyile bağdaşmaz gözükün adalet, otonomi, dayanışma, kimlik, eşitlik ve özgürlük gibi değerlerin harmonizasyonunu da mümkün kılacaktır.⁹⁷

Fakat M. Weber'in de haklı olarak tespit ettiği gibi, modern zamanlarda yaşanan şey bilimin üretim için bir güç haline dönüştürülmesi ve bilimsel kriterler olan etkililik ve etkinlik ile kapitalist üretim ilişkilerinden doğan karlılık ve verimlilik değerlerinin hegemonik hale gelmesi ve zaman içerisinde diğer kurtuluş alanlarına ait rasyonaliteleri bertaraf ederek bu alanlarda da etkinleşmesidir.⁹⁸ Örneğin, bilimsel teknolojik rasyonalite hukuk alanını işgal edip o alanda hakim olmaya başlamış, Alman Pandeikt hareketi, 1804 tarihli Napolyon Medeni Kanun Kodifikasyonu ve Kelsen'in saf hukuk teorisi toplumun bilimsel yönetimi için gerekli olan unsurları içinde taşıdıkları için övülmüşlerdir. Bir başka deyişle, hukuka ilişkin moral-pratik akıl, bilimin alanına ilişkin kavramsal-araçsal akla teslim olmak ya da onunla eşdeğer bir nitelik kazanmak zorunda kalmıştır. Santos'a göre olan şudur: modernite projesi sadece bilim ile gerçekleştirilemeyeceği için modern hukukun ikincil düzeyde ama merkezde yer alan katılımı sağlanmıştır. Bu yolla toplumun

bilimsel yönetimi de garanti altına alınmış olacaktır. Kanımca bilimle hukuk arasında bilimin önderliğinde ve gözetiminde gerçekleşen bu işbirliği modern zamanların en içkin özelliklerinden birisidir.

Sonuç

Bu makalede evrenselci-genelci ve tümelci bir yaklaşımdan kaçınarak, her tarihsel dönemin tekilliği, tekliği ve öznelliğini göz önünde bulunduracak bir yaklaşımla 'hukuk' ve 'bilim'in antik Yunan ve modern batı toplumlarındaki görünümünü, M. Weber'in ideal tip yaklaşımını kullanarak, ele almaya çalıştım. Eski Yunan'da doğaya yönelik bilme etkinliği (episteme) eski Yunan'ın doğayı anlama ve anlamlandırma (kültürel) etkinliğinin dışında düşünülemeyecek bir şeydir. Bu sadece eski Yunan için değil tüm toplumlar için böyledir. Nitekim modern zamanlardaki pozitif bilim etkinliği de modern doğa (nature) anlayışından ayrı düşünülemez. Bu nedenle günümüz bilimine karşılık gelen eski Yunan'daki episteme fenomenini yine eski Yunan'daki doğa (physis) kavramı ile birlikte ele aldım. Makalede bu noktadan hareketle her toplumda, benzer ve birbirine yakın ama, yine de kendi tekilliğinde gerçekleşen doğayı bilme ve tanımaya yönelik 'bilimsel', yazılı ya da yazılı olmayan normlar ortaya koyma anlamında da 'hukuksal' bir etkinlik vardır diyerek 'hukuk' ve 'bilim'i Weberci sosyolojik ideal tipler olarak nitelendirdim. Antik Yunan toplu-

97 *Ibid s: 3 Aynı şey sanatta yaşanmış ve örneğin, sanatta XX. yüzyılın başındaki Futurist, Dadaist, Sürrealist, Rus yapısalcılığı ve Proletkült gibi avant-garde akımlar, sanat alanının toplumun teknolojik ve bilimsel kurtuluşu fikri tarafından işgal edilmesi olarak görülmüş ve araçsal rasyonalitenin estetik-anlam rasyonalitesinin alanı olan sanatta hegemonik hale geldiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir.*

98 *Nitekim bu konudaki en ilginç yaklaşımlardan birisi Fransız tarihçi-düşünür M. Foucault tarafından ortaya konulmuştur. Ona göre XVIII.yy'dan itibaren devletin gücü ki o bunu yargısal ve legal güç olarak nitelendiriyor- disiplinci (insan bilimleri) güç ile karşı karşıya gelip aşamalı bir biçimde yerini ona terk etmiştir. Foucault için disiplinler güç zamanımızın dominant gücü olup, insan bilimlerinde üretilen ve okul, hastahane, kışla, hapishane, aile ve fabrikalarda uygulanan bilimsel bilgi tarafından oluşturulmaktadır. Yargısal-legal gücün aksine disiplinler gücün bir merkezi yoktur, bölünmüştür ve kılcıl damarlar gibi toplumun her kesimine yayılmıştır ve uygulanmaktadır. Bu güç tepeden değil, tabandan yukarı uygulanmaktadır ve temeli normalleştirme ve standartlaştırma ifadesini bulan bilimsel bir söyleme dayanmaktadır.*

mu da her toplum gibi doğaya ilişkin bir bilme etkinliği ile toplumsal düzen sağlama-yana yönelik geniş anlamda bir hukuksal etkinliğe sahip olmuştur. Onların doğayı ve toplumu anlamaları sırasıyla 'episteme ve physis' ile 'nomos' fenomenleri yoluyla gerçekleşmiştir.

Modern zamanlarda batı toplumlarında bilim ve hukuk alanında yaşananlar ise yukarıda belirttiğimiz anlamda her toplumda görülebilecek bir bilme ve norm koyma olarak nitelendirilemeyecek bir 'modern bilim' ve 'modern pozitif hukuk' gerçekliklerini ortaya çıkarmıştır. Bu dönem batı toplumlarında, doğaya bakışın doğanın parçası olduğumuz ontolojik gerçekliğinden apayrı bir 'doğayı egemenlik altına alma ve değiştirme' haline dönüştüğü, doğaya ve topluma bakışı derinden etkileyen neden-sonuç ilişkilerine dayalı hegemonik bir rasyonelleşmenin ve moral sekülerleşmenin gerçekleştiği çok özel bir tarihsel sürece işaret etmektedir. Bu anlamda makalemde 'modern bilim' ve 'modern pozitif hukuk'un batı toplumlarına ilişkin çok özel bir tarihsel sürecin ürünü olan Weberci tarihsel ideal tipler olduğunu ileri sürdüm.

Sonuç olarak, bir karşılaştırma yaptığımızda karşımıza şu neticeler çıkmaktadır:

Modern bilim (science) antik Yunan'daki episteme gibi saf bir bilme etkinliği değil, doğayı egemenlik altına alıp dönüştürmeye çalışan ideolojik (ve politik) bir etkinliktir.

Modern bilim Kartezyen felsefenin dualist bakışına uygun, antik Yunan'da kimi zaman birbirinin yerine kullanılan episteme-techne fenomenlerinin çok ötesine geçen doğayı dönüştürmeye dayalı bir bilim-teknoloji ayrımına dayalıdır.

Antik Yunan'da doğa manevi bir bütün, bilimsel etkinlik ise temel anlamda şeylerin bu manevi düzendeki yerini anlamaya çalışan etik-ve manevi bir uğraş ola-

rak görülmekte iken, modern zamanlarda doğa ruhsuz bir kümeler yumağı, bilimsel etkinlik ise bu ruhsuz kümelerin mekanik çalışma esaslarını belirlemeye çalışan manevi ve etik olmayan bir etkinliktir.

Modern zamanlar batı toplumlarında, etik alan dahil, genel anlamda bir rasyonelleşme dönemi olarak görülebilir. Bu bağlamda, Batı'da modern zamanlar doğayı egemenlik altına alıp dönüştürme çabalarının bir sonucu olarak neden-sonuç ilişkilerine dayalı bir kavramsal-araçsal rasyonalitenin hakim olduğu ve bu hakimiyetin sadece doğal bilimlerde değil, etikten hukuka ve sosyal bilimlere kadar değişik alanlarda etkin olduğu bir dönemi de anlatmaktadır.

İşte Batı'da modern zamanlarda tüm bu süreçlerin dışında kalamayan hukuk, kuramsal olarak bilimin ve onun rasyonalitesinin hakim olduğu ve bilimsel olmaya çalışan ya da en azından bilimin rasyonalitesine boyun eğen pozitivist bir hukuki yaklaşımın etkisine girmiştir. Modern hukuk, pratikte gerçekleşen kodifikasyonlar hareketi ile de, bilimsel rasyonalitenin doğadan topluma yönelen bilme, kontrol etme ve dönüştürme ideolojik-politik etkinliğinden bağımsız düşünülemez bir pozitif hukuk yaratma olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında anlaşılması gereken nokta şudur: modern zamanlarda batı toplumlarındaki hukukun ve bilimin çok özel tarihi bizlere, batı rasyonalitesinin doğaya bakışının onun hukuka da bakışını derinden etkilediğini göstermektedir. Bu neden-sonuç ilişkilerine bağlı rasyonalitenin doğaya ilişkin dönüştürme arzusu modern teknolojiyi yaratırken, aynı rasyonalitenin birey ve toplumu değiştirmeye yönelik ideolojik-politik ve disiplinler tavrı hukuku da salt bir tekniğe indirecek her türlü unsuru içerisinde taşımaktadır. Esasen son iki yüzyılda hukuk felsefesinde gördüğümüz, hukuku salt ve saf bir norm bilimi olarak ele

almaya veya hukuku emirlere ve yaptırımlara indirgemeye çalışan, moral-pratik rasyonaliteye değil bilimin kavramsal rasyonalitesine dayalı hukuksal pozitivist görüşler bu hususu teyit etmektedir.

Modern zamanlarda geldiğimiz nokta itibariyle, doğaya yönelik hegemonik, ideolojik ve politik yaklaşımlardan uzak saf bir bilme isteğine dayalı bir bilim kuramının varlığı anlayışı naif ve gerçeklikten uzaktır. Bu bağlamda, hukuku bilim ya da salt norm, emir veya yaptırım olarak gören pozitivist hukuk teorilerinin moral ve metafizik unsurlardan arınmış, ideolojik-politik kaygılardan uzak saf bir hukuk yaratma gayretleri de aynı ölçüde naif ve gerçek dışıdır. En başta hukuka yönelik bu tavrın bizatihi kendisi ideolojik bir tavidir. Son iki yüzyıldır hukuki pozitivism ile yaratılan ve inanılan sürecin kendisi metafiziktir.

Bugün gerek batı toplumlarında ve gerekse batıda oluşan 'modern pozitif hukuk' geleneğini sürdüren toplumlarda, hukuka ilişkin sorunun ontolojik boyutları olsa da,

temelde epistemolojik bir krize ilişkin olduğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda, hukukun moral-pratik rasyonalitesinin bilim ve teknolojinin kavramsal-araçsal rasyonalitesinin politik ve ideolojik egemenliğinden kurtarılması gerekmektedir. Bu kurtuluş hukukun yeniden moral-pratik alanın sınırları içerisine çekilmesi demek olacaktır. Kuşkusuz bu çekiliş hukuk açısından bir gerileme olmayacaktır. Aksine bu çekiliş hukuku ait olduğu yere yani moral ve pratik alana geri döndürecektir. Bu alan moral değerlerin olduğu kadar pratiğin ve deneyimlerin alanı da olduğu için hukuk yaşam denilen çok boyutlu fenomenolojik etkinlikle zenginleşen ve özgürleştirilen bir fenomen olarak karşımıza çıkabilecektir. En azından böyle bir olasılık vardır. Böyle bir ütopyaya sahip olmak, o ütopyanın gerçekleşme şartları üzerinde de bizi düşünmeye zorlayacaktır. Hukuk alanında yaşanabilecek bu ütopyik gelişmeyi sağlamaya yönelik teorik tartışma ise ancak bir başka yazının konusu olabilir.